

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”

**ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
катедра „Регионална и политическа география”**

РУСЛАН ТИМЕРФАЗОВИЧ НУРГАЛИЕВ

**СОЦИАЛНИ АСПЕКТИ НА РЕГИОНАЛНАТА
ЕФЕКТИВНОСТ В БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА
НА СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на дисертационен труд за получаване на образователна и научна степен
„ДОКТОР”

Научна специалност: 01.08.02 – Икономическа и социална география
(Планиране и управление на териториални системи)

Научен ръководител: доц. д-р Марин Русев

София, 2014

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за защита на разширено заседание на катедра „Регионална и политическа география” при Геолого-географски факултет на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 23.01.2014 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на .....2014 г. от ..... часа в зала № ..... на СУ „Св. Климент Охридски”.

Материалите по защитата ще бъдат качени на сайта на СУ „Св. Климент Охридски”.

СЪДЪРЖАНИЕ

	стр.
УВОД	5
ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	6
1.1. ТЕОРЕТИЧНИ И ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ НА РЕГИОНАЛНАТА И СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ	6
<i>1.1.1. Същност на регионалната ефективност</i>	6
<i>1.1.2. Фактори, влияещи върху регионалната ефективност и социалното ѝ измерение</i>	7
<i>1.1.3. Критерии за социална ефективност</i>	8
1.2. РЕГИОНАЛНА (ГЕОГРАФСКА) И СОЦИАЛНА ЕФЕКТИВНОСТ – ОСНОВНИ ВЗАИМНИ ЗАВИСИМОСТИ	8
1.3. МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	8
ВТОРА ГЛАВА. СОЦИАЛНА ЕФЕКТИВНОСТ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”	9
2.1. ПОЛИТИКИ ЗА СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ В ЕВРОПА	9
2.2. СОЦИАЛНОТО РАЗВИТИЕ И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА В ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ НА ЕС	10
2.3. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020” ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ	12
2.4. РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА КАТО ПОДХОД ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ЦЕЛИТЕ НА СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”	13
2.5. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ В НАЙ-СЛАБО РАЗВИТИТЕ ДЪРЖАВИ НА ЕС (ПО ПРИМЕРА НА БЪЛГАРИЯ)	14
ТРЕТА ГЛАВА. СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИ КОНТЕКСТ	17
3.1. КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА КЛЮЧОВИ СОЦИАЛНИ ИНДИКАТОРИ ОТ СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”	17
3.2. ТИПОЛОГИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА СТРАНИТЕ В ЕС ЧРЕЗ МНОГОМЕРЕН СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ	18
<i>3.2.1. „Вроцлавската таксономия” като алгоритъм на изследването</i>	18
<i>3.2.2. „Социалните разстояния” между страните в ЕС</i>	18
<i>3.2.3. България в „социалните таксони” на ЕС</i>	20
3.3. СПЕЦИФИЧНИ ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКОТО ЕКОЛОГО-ИКОНОМИЧЕСКО ПРОСТРАНСТВО	22
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. РЕГИОНАЛНА СОЦИАЛНА ЕФЕКТИВНОСТ И СПРАВЕДЛИВОСТ – НАЦИОНАЛНИ ОСОБЕНОСТИ И ПРИОРИТЕТИ	28
4.1. ДИНАМИКА НА РЕГИОНАЛНИТЕ КОНТРАСТИ	29
4.2. ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЕРИТОРИАЛНИ ЕДИНИЦИ ЧРЕЗ ЦЕНТРОГРАФСКИЯ МЕТОД	29
<i>4.2.1. Центрографски метод</i>	29

4.2.2. Районни центрове в България и фактори, влияещи върху позиционирането им	30
4.2.3. Изследване на центрoвете на икономическа активност на областно ниво	32
4.3. СЕКТОРНА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ НА АДМИНИСТРАТИВНИТЕ ОБЛАСТИ В БЪЛГАРИЯ	32
4.3.1. Земеделие	33
4.3.2. Индустрия	33
4.3.3. Услуги	34
4.4. ПРОСТРАНСТВЕНИ КОРЕЛАЦИОННИ АСПЕКТИ НА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА	35
4.4.1. Класификация на областите по ІІ	35
4.4.2. Корелационни зависимости между индексите на локализация по сектори	36
4.4.3. Анализ чрез коефициента на локализация	37
4.4.4. Коефициент на специализация на областите	38
4.5. РЕГИОНАЛНИТЕ СОЦИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В БЪЛГАРИЯ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”	38
4.5.1. Пространствено-темпорална динамика на работните места	38
4.5.2. Заемост в публичния сектор и регионална справедливост	42
4.5.3. Заемост, образование, доходи – опит за корелационен анализ	44
4.5.4. Регионални различия в равнището на образование и доходите	45
4.6. КОМПЛЕКСНА ОЦЕНКА НА МЕЖДУОБЛАСТНИТЕ РАЗЛИЧИЯ	45
4.7. ВЪЗМОЖНИ ДОПЪЛНИТЕЛНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ПОДПОМАГАНЕ ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”	48
4.7.1. Повишаване на инвестиционната ефективност на ЕС	48
4.7.2. Повишаване на ефективността на политиката на България за изпълнение на стратегията „Европа 2020“	49
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	52
НАУЧНИ ПРИНОСИ	55
ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	56

УВОД

Структура на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем 174 страници основен текст и се състои от увод, четири глави и заключение. Отделно са включени четири приложения. Използваната литература включва 269 източника на английски, български и руски език, от които 182 на латиница. Дисертацията съдържа: 13 карти, които са изцяло авторски; 38 фигури, от които 34 авторски (фиг. 2, 3, 4, 5 не са авторски) и 39 таблици. Всички таблици в глави 3 и 4 са авторски, както и табл. 2 в глава 2.

Актуалността на темата на дисертационния труд се определя от динамиката на общественото развитие в България на фона на нейните нови европейски социално-икономически ангажименти. Новите тенденции са белязани от специфичните за страната форми на преход към пазарно стопанство. В качеството на основен обществен ориентир изпъкват тези, свързани с политики за осигуряване на социално благоденствие. След 2007 г. е все по-видимо, че интеграцията ни в европейското пространство е необходимо, но не достатъчно условие за да се решат социалните предизвикателства пред България – висока безработица, не добро състояние на образованието и здравеопазването, широко разпространена бедност, ограничени перспективи за развитие на младите хора. Тези проблеми в значителна степен усилват емиграцията от страната сред трудоспособното население с висок интелектуален потенциал. Задълбочаващата се демографска криза придобива катастрофални измерения както в количествен, така и в качествен аспект.

Същевременно световната икономическа криза извежда на преден план дискусия за социалните политики на европейските държави. Редица страни предприемат непопулярни бюджетни ограничения с цел запазване на финансовата стабилност. Средствата за социални сфери намаляват драстично. Това води до твърде противоречиви оценки доколко съкращенията са в съответствие с ангажиментите на отделни държави и ЕС като цяло. Въпросът дали да се приоритизира фискалната стабилност или социалната политика понастоящем е актуален в научни, политически и широки обществени дискусии. Нараства ролята на гражданското общество като водещ социално-политически коректив.

Освен постигането на баланс между макроикономически растеж и социално развитие, все по-значими стават теми, свързани с проблемите на прехода към устойчиво развитие, балансираното регионално развитие, регионалната ефективност и справедливост, политическата представителност на социалните групи, географските и електоралните райони в страната. Съвременните социални проблеми се проявяват с различна регионална острота, което изисква гъвкава социална политика на отделните административни нива. Нейната ефективност би могла да нарастне, ако се използват в по-голяма степен резултатите от научни дискусии, свързани с регионалните диспаритети и регионалната политика на държавата.

Обект на настоящото изследване е социално-икономическото пространство на ЕС с акцент върху България като негов пълноправен член. Като главен изследователски **предмет** приемаме социалните аспекти на регионалната ефективност в посочените пространствено дефинирани обекти.

Целта на представената изследователска теза е сравнителен анализ на пространствените диспаритети в ЕС и България от гледна точка на многовариантни социални, политически, икономически и екологични критерии, пречупени през призмата на географски методи на изследване. В качеството на първостепенна

концептуална основа се използва Стратегията „Европа 2020“, отличаваща се с комплексен характер и конкретна целева и времева насоченост.

За да се постигне поставената главна цел е необходимо да се решат следните основни **задачи**:

- да се изведе обща методологична основа на регионалната и социалната ефективност при априорно условно допускане на водещо пространствено начало при взаимните им влияния;
- да се изяснят специфичните социални аспекти на стратегията „Европа 2020“ и да се анализират различията в равнището на социално развитие на страните от ЕС;
- да се разкрият регионалните социални контрасти в България и да се оцени ролята на стопанските сектори от гледна точка балансирано регионално развитие;
- да се представят допълнителни потенциални механизми, които да спомогнат за изпълнение целите на стратегията „Европа 2020“ за България.

Сред основните **изследователски подходи и методи** в дисертационния труд изпъкват хорологичният метод (напр. при разкриване на регионалната социална ефективност), системно-структурният анализ и синтез (напр. при изследване на териториални баланси), математико-статистическите методи, хронологичният метод, пространствено моделиране и визуализация (в частност, ГИС и картографският метод), някои специфични методи на регионалния анализ (напр. териториални индекси), центрографски метод, както и класически географски методи – описателен, сравнителен.

Основните източници на информация в дисертационния труд са свързани с научната литература по изследвания въпрос, допълнена от специализирани официални сайтове в интернет, представящи статистически данни и конкретни програмни документи. Основен инструмент при математическата обработка и визуализацията на статистически данни са програмите ArcGIS, Microsoft Excel и CorelDRAW. Методологични проблеми предизвиква стесняването на социално-икономическата статистическа база на равнище NUTS-3 и LAU-1. Това намалява до голяма степен възможностите на регионалния анализ и пречат част от хоризонталните сравнения сред страните от ЕС.

ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧНИ ОСНОВИ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

1.1. ТЕОРЕТИЧНИ И ПРИЛОЖНИ АСПЕКТИ НА РЕГИОНАЛНАТА И СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ

1.1.1. Същност на регионалната ефективност

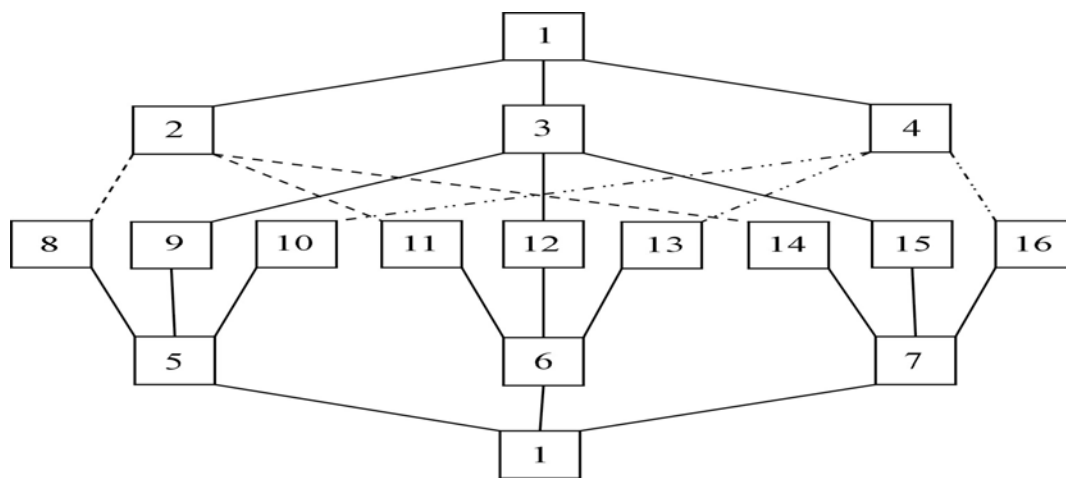
Терминът ефективност се дефинира като отношение между получения резултат и вложените ресурси. В географията изследванията се фокусират върху широк кръг въпроси свързани с регионална (географска) ефективност на общественото развитие в многовариантните му форми (Thunen, 1850; Вебер, 1926; Palander, 1935; Losch, 1954; Колосовский, 1958, 1969; Christaller, 1966; Porter, 1990; Krugman, 1991, 1995; Леонтиев, 1994 и др.). Тези изследвания, които са основа за щандорфните теории, обосновават рационалното разположение на производството, инфраструктурата и др.

В България по разглежданата тематика работят Димов, 1984, 1989; Русев, 2005; Колев, 1984; Бояджиев, 2000; Стоенчева, 2010; Стойчев, 2012; Велев и др., 1984.

В структурно отношение основни формиращи компоненти на регионалната ефективност са регионалната икономическа, социална и екологична ефективност.

Регионалната икономическа ефективност се изразява чрез съотношението между резултатите и вложените ресурси в стопанството. Регионалната социална ефективност е синонимно свързана с жизнения стандарт, заетостта и доходите на населението, образователното равнище, здравеопазването, степента на равновесие между икономическа ефективност и социална справедливост и др. Регионалната екологична ефективност се изразява в постигането на полезни резултати в опазването и възпроизводството на природната среда и природните ресурси (Стоенчева, 2010). Русев (2012) я дефинира като геоекологична ефективност, като дори я издига в ранг на комплексен резултативен индикатор на комплексната регионална ефективност. Доразвивайки горепосочените идеи, регионалната (териториална) ефективност в дисертационния труд се разглежда като резултат от комплексното взаимодействие на 9 вида ефективности (икономическа, социална и екологична ефективност на обществото, на стопанството и на управлението в определен район) (фиг. 1). При изучаването им те могат условно да бъдат групирани по два начина като за обединяващ елемент се използва типа ефективност (икономическа, социална и екологична) или сферата, чиято ефективност се изследва (стопанство, общество, управление).

Фигура 1. ВЗАИМОВРЪЗКА НА КОМПОНЕНТИТЕ НА РЕГИОНАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ

1 – Регионална (комплексна) ефективност; 2 – Регионална икономическа ефективност; 3 – Регионална социална ефективност; 4 – Регионална екологична ефективност; 5 – Комплексна стопанска ефективност в региона; 6 – Комплексна обществена ефективност в региона; 7 – Комплексна управленска ефективност в региона; 8 – Икономическа ефективност на стопанството в региона; 9 – Социална ефективност на стопанството в региона; 10 – Екологична ефективност на стопанството в региона; 11 – Икономическа ефективност на обществото в региона; 12 – Социална ефективност на обществото в региона; 13 – Екологична ефективност на обществото в региона; 14 – Икономическа ефективност на политиките в региона; 15 – Социална ефективност на политиките в региона; 16 – Екологична ефективност на политиките в региона.

1.1.2. Фактори, влияещи върху регионалната ефективност и социалното ѝ измерение

Факторите, влияещи върху развитие на даден район или държава, респективно и върху регионалната и регионалната социална ефективност като част от нея, са многобройни: географско положение; природни ресурси; човешки ресурси;

информационна осигуреност; финансов капитал; иновации; инфраструктура; вътрешно- и външноикономически потенциал.

1.1.3. Критерии за социална ефективност

В научната литература като критерии за социална ефективност се посочват: 1) степента на удовлетвореност на потребностите със социален характер на работниците, съотнесено към ресурсите за тези цели (Жигалов, 1985); 2) степента на постигане на целите на социалната политика на региона (Парфенова, 2005); 3) оптималното съчетание между труда и начина на живот (Малышева, 1984); 4) увеличаването на свободното време на работещите (Белова, 2005); 5) дялът на третичния сектор в икономиката, благосъстоянието на населението, продължителността на живот, материалната осигуреност, качеството на образование, здравето, спектъра от интереси и др. (Растворцева и др., 2011). В заключение, за целите на работата може да се приеме, че всеки от тези разгледани критерии би могъл да спомогне при оценка и сравнение на регионалната социална ефективност, но никой от тях не може да бъде окачествен като оптимален.

1.2. РЕГИОНАЛНА (ГЕОГРАФСКА) И СОЦИАЛНА ЕФЕКТИВНОСТ – ОСНОВНИ ВЗАИМНИ ЗАВИСИМОСТИ

Връзката между икономика и социална сфера е двустранна (Марцинкевич, 1999). Икономиката осигурява работни места, средства, които се инвестират в социалния сектор, като произведените блага повишават жизнения стандарт на населението. Икономическият растеж е най-важният фактор за човешко развитие, но когато средствата от него са по-равномерно разпределени сред домакинствата, се увеличават разходите за човешко развитие (Ranis and Stewart, 2005). От друга страна, според Ram (1986) и Aschauer (1989) съществува тясна зависимост между равнище на социалните разходи и икономически растеж. Недостигът на инвестиции в човешки ресурси води до неустойчивост на икономическия растеж.

Според Islam (2004) когато високите темпове на икономически растеж водят до устойчив ръст на производствения капацитет се генерират нови работни места с по-висока производителност на труда. Това позволява намаляване на безработицата, ръст на доходите, по-големи инвестиции в образованието и здравеопазването. В резултат се повишава квалификацията на работниците, нараства производственият капацитет и темповете на икономически растеж.

1.3 МЕТОДИКА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

В дисертационния труд са използвани редица специфични методи на изследване, пряко свързани със социално-икономическия анализ на национално и регионално равнище.

Широки възможности за диференциране (класификация) на териториите по многобройни показатели дава методът „Вроцлавска таксономия” (Свентек, Тикунов, 1976). Той е приложим за изследвания както в природната, така и в социално-икономическата география. В България приложението на метода „Вроцлавска таксономия” се свързва с трудовете на Карастоянов, Колев (1984), Колев (2002), Русев, Колев (2003).

Изборът на този метод в дисертационния труд и приложението му е свързано с хипотезата, че на база равнището си на социално развитие държавите в ЕС могат да

бъдат обединени в няколко групи (таксони), като държавите във всеки таксон са с близки социални характеристики. Тази хипотеза е формулирана на база предварително проучване спецификата на социалното развитие на страните от ЕС, което показва и целесъобразността на прилагането на метода в настоящото изследване.

За разкриване на пространствената неравномерност в разпределението на социално-икономическите обекти и явления в България в дисертацията се използва т. нар. Центрографски метод. Приложението му се свързва с хипотезата, че на районно равнище пространственото разпределение на населението и стопанството в определена степен зависи от влиянието на природно-географски фактори като планински масиви, Черно море, р. Дунав и др. Това влияние може частично да се разкрие, ако се анализират позициите на центъра на населението и икономическата активност спрямо центъра на територията. Демографският и стопанският центрове на тежестта на района могат да бъдат полезни при формирането на политиката за регионално развитие.

Центровете на тежестта на населението и на стопанството на района най-често са разположени извън населените места и имат много по-различен смисъл спрямо централните места, които се дискутират от Кристалер (1933).

Чрез въведените от Isard индекс на локализация, коефициент на локализация и коефициент на специализация се прави оценка на междуобластното разпределение на БДС на трите сектора на икономиката и се обосновават отделни аспекти на секторната специализация на българските области. Предвид тесните връзки между икономика и социална сфера специализацията е един от факторите, който влияе върху социалното развитие във всяка област и условията за живот в нея.

Приложението на индекса на локализация в т. 4.5 от дисертационния труд е свързано с хипотезата, че справедливото междурайонно разпределение на работните места в общественния сектор е един от важните инструменти за постигане на балансирано териториално социално-икономическо развитие в България. В тази връзка използването на посочения индекс дава възможност да се оцени съвременното междурайонно разпределение на държавни и общински работни места спрямо широк набор от критерии – икономически, социален, индикативен и др. Полученият резултат може да послужи за оптимизиране на пространственото измерение на държавната политика за заетост като елемент на социалната политика.

Освен изборът на метод от съществено значение е подборът на подходящи индикатори, чрез които се характеризира по-точно социално-икономическото и екологичното състояние и развитие на държавите и районите. Този подбор е осъществен съобразно поставените задачи в дисертационния труд и използваните методи, но се отчитат и някои обективни ограничения, свързани с достъпността и точността на данните.

ВТОРА ГЛАВА. СОЦИАЛНА ЕФЕКТИВНОСТ В ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”

2.1. ПОЛИТИКИ ЗА СОЦИАЛНО РАЗВИТИЕ В ЕВРОПА

Социално развитие в западноевропейското пространство до Лисабонската стратегия. Според Maginas (2002) до началото на 70-те години на XX век европейската социална политика се развива непоследователно и нейните постижения са минимални. Значителна роля за подобряването ѝ има докладът на Thomson et al.

(1973), който прави цялостен анализ на динамиката на социално-икономическото развитие на Европейската икономическа общност от създаването ѝ. През 70-те и 80-те години на XX век безработицата, както и социалните неравенства в повечето западноевропейски държави рязко нарастват (Nickell et al., 2005; Minnich, 2003). Според Atkinson (2003) част от причините се състоят в технологичния напредък и глобализацията, които намаляват възможностите за намиране на работа на ниско квалифицираните работници.

Нарастващите социални проблеми генерират необходимостта от засилване на социалната политика на Европейската икономическа общност, като социалното развитие е сред приоритетите на Единния Европейски акт, Договорът за ЕС, Бялата книга, Договорът от Амстердам и др. В тези документи се подчертава необходимостта от социална кохезия в общността, грижа за здравето и безопасните условия на труд на работниците, спазването и разширяването на основните им права, формиране на добре образована работна сила, намаляване на безработицата и бедността и др.

Социално развитие в източноевропейското пространство до Лисабонската стратегия. За разлика от Западна Европа в периода 1945-1989 г. в Източна Европа управляват комунистически партии. Сред официално декларираните им цели са: пълна заетост, общодостъпно образование и здравеопазване, финансова подкрепа за собствено жилище, социална справедливост и равенство (Bandelj and Mahutga, 2010; Kornai, 1992; Boswell and Chase-Dunn, 2000; Heyns, 2005). Bandelj и Mahutga (2010) отбелязват, че социалните неравенства в социалистическите държави през изследвания период са били по-ниски в сравнение с останалите държави при идентично равнище на индустриално развитие, но Szélnyi (1978) смята, че те не са заличени напълно. Широко разпространено е мнението, че твърде високият стремеж към социална ефективност в периода до 1989 г. на държавите от Източна Европа води до спад в икономическата и екологичната ефективност. Основните механизми за ръст на социалните неравенства в периода на преход към пазарно стопанство са 3 – намаляване на държавните разходи, приватизация и навлизане на чуждестранни инвестиции (Bandelj and Mahutga, 2010).

2.2. СОЦИАЛНОТО РАЗВИТИЕ И СОЦИАЛНАТА ПОЛИТИКА В ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ НА ЕС

Заетост и образование. Чрез Лисабонската стратегия от 2000 г. се цели изграждането на по-конкурентна, динамична и базирана на знанието икономика, постигането на устойчив икономически растеж с повече и по-добри работни места и по-голямо социално сближаване.

Лисабонската стратегия отделя особено внимание на образованието и ученето през целия живот, като последното се разглежда предимно като компонента на политиката за заетост (Gornitzka, 2010). В Европейската стратегия за заетост се препоръчват и значителни образователни реформи с цел намаляване на младежката безработица, повишаване качеството на образование, намаляване на отпадналите от училище, хармонизиране на образователните системи и спазване на принципа на дуализма, т.е. образованието освен теоретична да има практическа насоченост (Pastore, 2007; Brzinsky-Fay, 2011). Според Brzinsky-Fay (2011) за периода 2000-2008 г. делът на младежите от всички безработни се е увеличил в повечето западноевропейски държави, на база на което авторът счита, че мерките в стратегията не са постигнали очаквания ефект. Според него равнището на младежка безработица

се влияе от институционалната рамка на образователната система и трудовия пазар във всяка държава, която не може да бъде изцяло реформирана чрез европейски стратегии.

Сред основните цели на европейската политика във висшето образование са въвеждането на унифицирана тристепенна структура на обучение във всички държави, подкрепа за студентската мобилност, увеличаване броя на висшистите, развитие на дистанционни форми на обучение и др., както и реформи във финансирането на висшето образование. Garben (2010) отбелязва, че последната мярка поражда опасения свързани с комерсиализацията на образованието.

Бедност и социално изключване. Англо-саксонската школа интерпретира бедността като недостиг на ресурси на индивида или домакинството (Shortall and Warner, 2010). По-различно виждане застъпва френската школа, която се фокусира върху изследване на социалното изключване, чрез което се обозначава бедността, ниската степен на социална интеграция, невъзможност да се използват социалните услуги, неучастие в социални програми и др. Нобеловият лауреат Sen (1999) отбелязва, че доходите трябва да бъдат един от съставните елементи при формирането на по-широка и по-пълна картина за бедността. Възприемането на френското разбиране за бедност от страна на ЕС води до разширяване обхвата на общоевропейските политики за социално включване в Лисабонската стратегия като се акцентира върху борба с дългосрочната безработица, намаляване на отпадналите от училище, подкрепа за домакинства, в които няма работещи, намаляване на регионалните различия в заетостта, реформи в пенсионната и здравната система и др. (Atkinson et al., July 2005; Daly, 2006; Silver, Miller, 2003).

Причини за неуспеха на социалната политика на ЕС, провеждана чрез Лисабонската стратегия. Според Jones (2005) Лисабонската стратегия е претоварена с цели, които частично се припокриват и не е налице яснота как да се изградят силни връзки между икономика, базирана на знанието, социална кохезия и екологични цели. Follesdal et al. (2007) поставят ключовия въпрос налице ли е обща визия за формирането на единен европейски модел за социална политика.

Въпреки че наличието на известни вариации в европейските модели за социално благоденствие са посочени още в трудовете на Wilensky и Lebeau (1958), безспорно най-голям принос за изясняването им имат изследванията на Esping-Andersen (1990). Според него европейските държави могат да бъдат групирани в три клъстера (либерален, корпоративен и социално-демократичен) отразяващи три различни модела на социалната политика в тях. При либералния модел пазарът играе основна роля за осигуряване на благоденствието на населението. При корпоративния тип политика размерът на социалните плащания е в пряка зависимост от индивидуалния принос на работника към социалната система (Esping-Andersen, 1990). Характерно за социалната политика на държавите от третия клъстер (социално-демократичен) е стремеж към еднакъв достъп до социална защита на всички граждани. На по-късен етап опити за аналогично типологизиране на държавите се съдържат в трудовете на Leibfried (1992); Castles and Mitchell (1993); Siaroff (1994); Ferrera (1996); Bonoli (1997); Korpi and Palme (1998); Leibfried (1992).

Според Follesdal et al. (2007) липсата на консенсус към кой от посочените модели (либерален, корпоративен, социално-демократичен) да се придържа обединена Европа препятства изграждането на единна общоевропейска социална политика.

2.3. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020” ОТ ГЛЕДНА ТОЧКА НА СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ

Лисабонска стратегия, приета през 2000 година, не се реализира в пълна степен. Стратегията „Европа 2020” има за цел да превърне ЕС в интелигентна, устойчива и приобщаваща икономика с високи равнища на заетост, производителност и социално сближаване. Тя предлага три взаимно подсилващи се приоритета – интелигентен растеж, устойчив растеж и приобщаващ растеж. Сходства и разлики между Лисабонската стратегия и стратегията „Европа 2020” са представени на таблица 2.

Таблица 2. СХОДСТВА И РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”

СХОДСТВА МЕЖДУ ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”	РАЗЛИЧИЯ МЕЖДУ ЛИСАБОНСКАТА СТРАТЕГИЯ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”
Приоритетите, върху които акцентират двете стратегии в социалната сфера са идентични – заетост, образование, борба с бедността и социалното изключване.	Целите на стратегията „Европа 2020” са по-ясно формулирани.
Двете стратегии се отнасят до всички държави членки на ЕС.	Броят на държавите членки на ЕС се е увеличил от 15 до 27.
Субектите, отговорни за изпълнението на двете стратегии, са едни и същи – европейските институции, националните правителства, регионалните и местни власти, неправителствените организации, гражданското общество.	При изпълнението на стратегията „Европа 2020” европейските институции имат по-широки правомощия, усилено е и партньорството с гражданското общество.
Източниците на финансиране на двете стратегии са идентични – европейски фондове, националните, регионалните и местните бюджети, средства от неправителствени организации.	Началният етап на стратегията „Европа 2020” се изпълнява в условията на финансова криза, което налага съкращаване на държавните разходи по някои приоритети.

Активната политика на пазара на труда като предизвикателство. Активните политики на пазара на труда обхващат програми за повишаване на квалификацията, посредничество за намиране на работа, както и различни форми на субсидирана заетост.

Мерките свързани с повишаване на квалификацията и учене през целия живот намаляват риска от безработица за по-възрастните и по-ниско квалифицираните работници, чиито работни места са застрашени от навлизането на новите технологии (Givord and Maurin, 2004; Aubert et al., 2004). Nordlund (2011) отбелязва, че икономическата рецесия води до увеличаване общия брой участници в тези програми, поради което качеството им спада. В допълнение, голяма част от участниците имат ниска мотивация за участие (Ackum and Lundin, 2001).

Някои автори (O’Leary, 1998; Carling and Richardson, 2004; Crepon and Dezplatz, 2001) считат, че частичното субсидиране на работни места в частния сектор има положително влияние върху заетостта. Според Martin and Grubb (2001) работниците, заемащи субсидирани работни места, впоследствие изпитват затруднения да намерят работа на свободния трудов пазар. Nie and Struby (2011) (табл. 3) съпоставят разходите за различните мерки за заетост (измерени като % от БВП) с икономическите ползи от заетостта (нарастналото БВП като резултат от по-високата заетост) в 20 развити държави. Изводите им са, че всички мерки са финансово обосновани, но най-голяма роля за намаляване на безработицата имат дейностите на

Таблица 3. ИКОНОМИЧЕСКА ЕФЕКТИВНОСТ НА МЕРКИТЕ ЗА ЗАЕТОСТ

	ПОЛИТИКА	ПРОМЯНА В БЕЗРАБОТИЦАТА, %	ЦЕНА КАТО % ОТ БВП	РЪСТ В БВП, %
1.	Активни политики на пазара на труда	-0,11	0,04	0,09
2.	Повишаване на квалификацията	-0,20	0,12	0,16
3.	Дейност на бюрата по труда	-0,31	0,01	0,25
4.	Стимули за заетост	-0,15	0,04	0,12
5.	Субсидирана заетост	-0,05	0,04	0,04

Източник: Nie and Struby (2011)

агенциите по заетостта и програмите за повишаване на квалификацията.

По-широк достъп до образование. Стратегията „Европа 2020” се фокусира и върху подобряване на образователната структура на населението поради очаквания ръст на висококвалифицираните работни места в Европа през следващото десетилетие. Според данни на Световната банка средната издръжка на 1 студент (измерена като % от БВП на човек) намалява значително през последните 20 години в редица европейски държави, като една от причините е разширения прием. Балкански (2005) отбелязва, че политиката по либерализация на висшето образование може да има негативен ефект върху мотивацията за обучение на студентите.

Намаляване на бедността. Според Cantillon (2010) от 90-те години на ХХ век в повечето европейски държави се наблюдава намаляване на социалните помощи, както и по-строг контрол при раздаването им, което води до ръст на относителната бедност. Въпреки това силният ръст на социалните разходи не фигурира като препоръка за справяне с бедността в стратегията „Европа 2020” поради опасенията, че тази мярка може да доведе до увеличаване на държавния дълг и до забавяне на икономическото развитие.

Икономическият растеж. Стратегиите на източноевропейските държави за икономически растеж в значителна степен се основават на привличане на чуждестранни инвестиции. Според Konings and Janssens (1996) евтината работна ръка е сравнително важен фактор за привличане на инвестиции в Унгария, но по-маловажен от пазарния дял на компаниите. Lankes and Venables, 1997; Pye, 1998 считат, че квалифицираната работна ръка е една от най-важните предпоставки за привличането на западноевропейски инвеститори. Според Elteto and Sass (1998) особено значение има добрата инфраструктура.

Изследванията на ефекта от привличане на чуждестранни инвестиции върху икономическото развитие на източноевропейските държави показват нееднозначни резултати. Според Major (1996) в периода 1988-1994 г. финансовата ефективност на чуждестранните фирми, навлезли в унгарската икономика, не се отличава съществено от тази на местните фирми. Holland and Pain (1998) считат, че тези инвестиции имат положителен ефект върху развитието на източноевропейските страни като цяло. Mencinger (2003) установява отрицателна корелационна зависимост между преките чуждестранни инвестиции и икономическия растеж в периода 1994-2001 г. в източноевропейските държави. Според автора част от обяснението е, че постъпилите от приватизация средства не се инвестират в икономиката, а се използват предимно за потребление или внос на потребителски стоки.

2.4. РЕГИОНАЛНАТА ПОЛИТИКА КАТО ПОДХОД ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ НА ЦЕЛИТЕ НА СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”

Според Bachtler and Yuill (2001) съвременната политика по регионално развитие има 4 основни характеристики: 1) широк обхват – включва мерки за

развитието на инфраструктура, човешки ресурси, научно-развойна дейност, добра бизнес среда; 2) насочена е към всички региони; 3) изпълнява се на база многогодишни програми за развитие; 4) местните власти и гражданското общество в региона участват активно при изработването и прилагането на регионалната политика.

Регионална политика на ЕС. ЕС се отличава със значителни регионални социално-икономически различия, като едва върху 14% от територията на Съюза живее около 1/3 от населението и се създава около 43% от икономическия продукт (Доклад на ЕС, януари 2008). Политиката за намаляване на тези различия в периода 2007-2013 г. се фокусира предимно върху 3 цели – конвергенция, регионална конкурентноспособност и заетост и европейско териториално сътрудничество и се финансира основно чрез еврофондовете. Percoso (2005) оценява средногодишния допълнителен растеж на БВП в резултат от използването на еврофондовете от 6 италиански региона за периода 1994-1999 г. в диапазона между 0,45% - 1,69%. Изследванията на Puigserver (2007), Beugelsdijk and Eijffinger (2005) също потвърждават положителния ефект от еврофондовете за икономическия растеж. Dall'erba and Gallo (2008), Rodriguez-Pose and Fratesi (2004) считат, че еврофондовете имат сравнително слаб ефект за икономическото развитие на регионите и държавите.

2.5. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ПРОБЛЕМИ В НАЙ-СЛАБО РАЗВИТИТЕ ДЪРЖАВИ НА ЕС (ПО ПРИМЕРА НА БЪЛГАРИЯ)

Икономически растеж. В икономическото развитие на България могат да бъдат обособени поне 5 етапа. В последния от тях се проявяват тежки проблеми свързани със загубата на пазари в Източна Европа и СССР, реституцията и приватизацията на собствеността, като това води до рецесия на водещите стопански отрасли (Русев, 2008). Според Рангелова (2011) в периода 1989-1997 г. общият спад на БВП е около 33%. От 1998 г. под влияние на вътрешни фактори, а още повече благоприятна външна конюнктура, българската икономика регистрира динамичен растеж. През периода 2000-2009 г. БВП нараства 1,6 пъти. Някои от основните проблеми по сектори са: 1) земеделие – раздробено стопанство, застаряване на работната сила (Voïadjiev and Patarchanov, 2008; Стоянов, 2001); 2) индустрия – липса на инвестиции във високотехнологични отрасли, нисък дял реинвестирана печалба (Ангелов, 2010); 3) услуги – неравномерно разпределена леглова база при туризъм, неблагоприятна структура на износ при търговията, недостатъчно добре развита транспортна инфраструктура.

Социални и социално-демографски предизвикателства

Трудов пазар. Според Hristoskov (1994) пълната заетост преди 1989 г. се е осигурявала благодарение на по-ниски заплати, висока инвестиционна активност, голяма администрация и голям брой работещ неквалифициран персонал в предприятията.

В годините на прехода заетостта в България рязко намалява. Докато средногодишният брой на заетите лица през 1990 г. е бил 4,1 млн. души, през 2003 г. този брой достига до 3 млн. души (Мишев и др., 2004). Според Шопов (2005) причините за този спад са: 1) неблагоприятните демографски тенденции – намаляване на населението в трудоспособна възраст; 2) увеличаването на емиграцията; 3) фалитът на икономическата общност на страните от Централна и Източна Европа. Освен това сивата заетост се оказва най-устойчивият сегмент на пазара на труда през

последните 20 години. Според Томев (2012) конюнктурните фактори, които най-силно влияят на заетостта у нас през последните години, са притокът на преки чуждестранни инвестиции (ПЧИ), вътрешната инвестиционна активност и световната икономическа криза.

Образование. Повишаването на образователното равнище е дългосрочна историческа тенденция, която в България води началото си от националното възраждане (П.-Е. Митев, 2005). По време на прехода поради материални причини близо 30 000 ученика на възраст 15-19 г. напускат училище (Семов, 2005). Тезата, че отпадането от училище се дължи на ниска мотивация за учене не намира потвърждение чрез национални представителни проучвания (табл. 8).

Таблица 8. **ПРЕДСТАВИТЕЛНО ПРОУЧВАНЕ. ОТГОВОР НА ВЪПРОСА „АКО ЗАВИСЕШЕ САМО ОТ ВАШИТЕ ЛИЧНИ ПРЕДПОЧИТАНИЯ И ЖЕЛЕНИЯ КАКВО ОБРАЗОВАНИЕ БИХТЕ ЗАВЪРШИЛИ?“ НА ЛИЦА НА 15-25 ГОДИНИ, %**

ОБРАЗОВАНИЕ	1995 г.	2002 г.	ЦЕЛ ПО СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020“
Висше	62%	69%	Поне 40%
Основно	0%	3%	По-малко от 10%

Източник: Митев, П.-Е. (2005)

Според Иванова (2010) е налице разминаване между потребностите на пазара на труда от висококвалифицирани специалисти и подготовката на завършващите висшите училища в количествен и качествен аспект.

Жизнен стандарт и бедност. Според Сотирова (2011) в социалистическа България бедността не бива да съществува въобще и затова държавата енергично тушира крайните ѝ форми. Според изследвания към 2002 г. бедни са 73% от хората над 60-годишна възраст (Селени, 2002)¹. Към същата година всеки 4-ти младеж е без отопление поне веднъж, но в повечето случаи няколко пъти поради ограничени финансови възможности. Оцеляването в тази ситуация често е свързано със сива икономика или натурално стопанство (П.-Е. Митев, 2005).

Данните показват, че в периода на възстановяване на икономиката (до 2006 г.) относителният дял на домакинствата под абсолютната линия на бедност се движи в диапазона 30-40%, а след това намалява значително.

Демографска криза. Найденов (2012) обособява 7 периода в демографското развитие на България като последният започва от 1982 г. и се характеризира със стеснено възпроизводство на населението. Причините за спада на раждаемостта в страната ни са свързани с проблеми от социален, стопански и екологичен характер и миграцията на населението във фертилна възраст.

Регионална политика в България – съвременни предизвикателства и инструменти

Предизвикателства пред регионалната политика - икономически различия. Според Стоянов (2009) нарастващите междурайонни икономически различия през периода 1990-2003 г. са следствие от междусекторната и вътрешносекторната трансформация на икономиката в България. Чрез анализ авторът посочва формиране на главна ос на развитие, свързваща столицата с главните градове Пловдив, Варна и Бургас (по протежение на автомагистрала Тракия и изграждащата се автомагистрала Хемус).

За типологизация на българските територии Русев (2005) използва съотношенията между относителните дялове на територията, населението, БВП и

¹ При това изследване за бедни се приемат лицата, които нямат достатъчно средства за купуване на храна и нови дрехи.

емисиите на серни, азотни и въглеродни оксиди за всяка изследвана административно-териториална и териториална единица. Според получената диференциация на районно равнище устойчиво развиващ се е Югоизточният район, неефективно развиващ се е Южният централен район, екстензивно развиващ се е Югозападният район, докато стагниращи райони са Северозападният, Северният централен и Североизточният район.

Според Бояджиев (2006) унитарният географски модел на развитието на държавата ни има много общи черти с регионалното развитие на повечето европейски държави, но е развил и български особености. Първата е далеч отишлата напред в развитието си столица. Втората особеност на българската икономика е съсредоточаването ѝ в рамките на един овал, в който влизат най-големите градове на страната. Третата особеност са зоните на пряко влияние на централни селища, като най-обширна зона на влияние има София. Четвъртата особеност са останалите територии, които са българските периферии. Те са както във вътрешността, така и по границите на държавата.

Анализ на динамиката на регионалното разпределение на чуждестранните инвестиции се съдържа в изследването на Димов (2007). На база данни за периода 2000-2006 г. авторът заключава, че съществуващата ситуация по отношение на разпределението на чуждестранните инвестиции усилва допълнително социално-икономическите контрасти. Не са различни тенденциите и в регионалното разпределение на дълготрайните материални активи. Само за 2006 г. на Югозападния район се падат 50% от общия им обем, а на Северозападния – 4,5%. Според автора е целесъобразно да се въведат допълнителни регулатори и ефективни ограничения и стимули за инвестиционния процес.

Регионални социални различия. Chaushev and Tsvetkov (2011) разкриват специализацията на българските области в отделните отрасли на третичния сектор на база изходни данни за заетостта по области в него. Съгласно резултатите при 9 области се наблюдава най-висока специализация в отрасъла държавно управление и задължително социално осигуряване, при 7 области – в образование, при 5 области – в хотелиерство и ресторантьорство, при 4 – в здравеопазване.

Резултатите от изследванията на Стойчев (2007) за Югозападния район в периода 1999-2005 г. показват, че във всички области на района (с изключение на София град) доминират подсекторите, използващи нискоквалифицирани работници. Този факт разкрива най-голямата заплаха, която стои пред повишаването на конкурентноспособността на промишлените сектори и повишаване нивото на доходите. В рамките на изследването авторът предлага и конкретни мерки по области за оптимизация на регионалния баланс на промишленото производство на района.

Чрез клъстерен анализ към различни години Иванов и др. (2012) разкриват влиянието на икономическата криза върху регионалната характеристика на заетостта в България. Авторите достигат до извода, че по време на икономическата криза в България се забелязва застой по отношение на наемането на работници в големите области, докато областите с по-малък брой население наваксват позиции в това отношение чрез разкриване на пазарни ниши и нови работни места.

Балкански (2005) отбелязва, че към 2001 г. в селата с под 500 души няма действащи училища поради липсата или ограничения брой деца подлежащи на задължително обучение в училище. Същевременно поради закриването на училищата в малките селища родителите им, предимно млади семейства, са принудени да се изселят в градовете или да емигрират в чужбина. През периода 2001-2011 г. в

страната са затворени 793 от общо 3 439 училища за основно и средно образование или близо едно от всеки четири училища.

Друг важен проблем освен достъпа до образование е различното му качество в отделните области на страната. При сравняването на постигнатите средни резултати се установява, че училищата в някои области са изпитали сериозни затруднения в опитите си да подготвят учениците за зрелостните изпити през 2012 г. (ИПИ, 2012). В допълнение се наблюдава и значителен спад на завършилите професионални гимназии в голяма част от българските области, което оказва негативно влияние върху заетостта.

Големи регионални различия се наблюдават и при дела на висшистите по области, както и при дела на заетите с висше образование (Цанова, 2010). Населението с висше образование е съсредоточено предимно в областните центрове. Районите, в които има повече села, се характеризират с по-голям относителен дял на групи от население с по-ниско образование.

Анализирайки данни за структурата и динамиката на доходите на домакинствата по райони Димов (2009) достига до извода, че протича процес на регионална поляризация на доходите на домакинствата – обособяват се малко райони с високи доходи на домакинствата в сравнение със средните за страната и по-голям брой райони с ниски доходи. Според автора е необходима нова регионална концепция за социално-икономическо развитие на България, в която да се предложат качествено различни и надеждни допълнителни индикатори, измерващи и описващи по-точно динамиката на природно-социалните процеси в хоризонтален и вертикален разрез.

Използвайки многофакторен анализ Цанова (2010) ранжира българските области по степен на социално развитие. Съгласно получените резултати най-добре развити в социално отношение са областите София град, Пловдив, Варна, Благоевград и Стара Загора, а най-слабо развити са областите Видин и Перник.

Регионални демографски различия. Анализирайки динамиката на населението за периода 2000-2006 г. Димов (2007) посочва, че демографските контрасти по територията на страната нарастват на областно равнище. Ценен извод от изследването е, че в България се обособяват само два полюса на положително демографско развитие – единият е столичният град и Софийска област, а другият – Черноморското крайбрежие.

ТРЕТА ГЛАВА. СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКИ КОНТЕКСТ

3.1. КРИТИЧЕН АНАЛИЗ НА КЛЮЧОВИ СОЦИАЛНИ ИНДИКАТОРИ ОТ СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”

Стратегията „Европа 2020” предлага 5 основни индикатора, които могат да служат за оценка на социалното развитие на всяка държава: заетост на възраст 20-64 г., дял на преждевременно отпадналите от образователната система на възраст между 18-24 г., дял на висшистите на възраст между 30-34 г., дял на бедните като % от населението и дял на разходите за НИРД като % от БВП. Показателят „заетост” на възраст между 20-64 г. е подходящ за изследване на трудовия пазар в относително големи пространства като ЕС. Разглежданият показател представя по-едностранчива картина при изследване на заетостта в по-слабо развитите държави. Например, ако за 10-годишен период в дадена държава броят на населението на възраст между 20-64 г. намалее от 3 млн. на 2 млн., а на работните места от 2 млн. до 1,5 млн., това би било

признак за влошаващи се параметри на социалното развитие. В противовес, показателят „заетост“ в този случай се увеличава от 66% до 75%, което може да доведе до неправилни изводи. В допълнение, възрастовият диапазон в показателя е подбран по такъв начин, че държавите, в които е въведено по-късно пенсиониране и студентите работят с цел да заплащат обучението си, да регистрират по-високи стойности.

Дискусионни са и показателите, които се използват от стратегията „Европа 2020“ за мониторинг в областта на образованието – делът на отпадналите от образователната система на възраст между 18-24 г. и делът на висшистите на възраст между 30-34 г. Логично е, че колкото по-ниски изисквания се поставят на изхода на учебното заведение за получаването на съответната образователна степен, толкова по-благоприятна ще бъде образователната структура на населението без подобряването ѝ да е признак за социално развитие. Алтернативен вариант е съпоставянето на разходите за средно и висше образование.

Въпреки че най-често в научната литература се изразява несъгласие с показателите, използвани в „Европа 2020“ за измерване на дела на бедните, възприемането на единен праг за бедност за всички държави е възможно единствено в по-дългосрочна перспектива при изравняване на ценовите равнища.

Една от важните социални сфери, която не е изведена като приоритетна в „Европа 2020“ е здравеопазването. Като ключов показател за сравнение между държави в тази сфера може да бъде използван показателя „разходи за здравеопазване на човек от населението“. Колкото са по-високи те, толкова по-качествена здравна помощ могат да получават пациентите.

Използвайки досегашния анализ могат да бъдат формулирани 5 основни показателя, чиято комбинация дава сравнително реалистична база за сравнение на социалното развитие към определена година – брой на зетите; брой на хората, намиращи са над прага на бедността; средни разходи за образование; средни разходи за здравеопазване и средни разходи за научно-развойна дейност (всеки един показател е на 1 000 души население в страната), които дават алтернатива на посочените в „Европа 2020“.

3.2. ТИПОЛОГИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА СТРАНИТЕ В ЕС ЧРЕЗ МНОГОМЕРЕН СТАТИСТИЧЕСКИ АНАЛИЗ

3.2.1. „Вроцлавската таксономия“ като алгоритъм на изследването

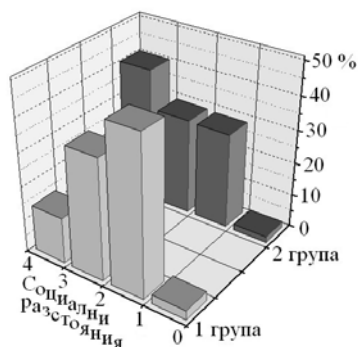
Чрез метода „Вроцлавска таксономия“ от избраните по-горе показатели са пресметнати безразмерни вектори на социалното благополучие в 5-мерно пространство, а също и разликите между векторите, които са равни на социалните разстояния.

3.2.2. „Социалните разстояния“ между страните в ЕС

Първата хипотеза, обект на проверка в дисертационния труд, е наличието на зависимост между съседството (в рамките на ЕС) и получените социални разстояния между държавите. За тази цел е изследвано несъответствието между разпределението, изчислено в %, на социалните разстояния на две групи държави. Като първа група се разглеждат държави, граничещи помежду си, а като втора група – всички държави. Условието на класификация, съгласно социалните дистанции, са следните: $d < 1$ незначителна социална дистанция, $1 < d < 2$ малка социална дистанция, $2 < d < 3$ умерена социална дистанция, $d > 3$ голяма социална дистанция. На фиг. 6 е показано

процентното разпределение на социалните разстояния за две групи държави (1 група: съседни страни; 2 група: общо всички страни – по 4 диапазона на социални разстояния, определени съгласно горепосочената условна класификация.

Фигура 6. РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА СОЦИАЛНОТО РАЗСТОЯНИЕ ЗА ДВЕ ГРУПИ ДЪРЖАВИ

От нея може да се заключи за наличието на известна континуалност в пространствената логика на изменението на социалните условия в рамките на ЕС, която се изразява в намаляване на социалната дистанция успоредно с намаляване на географските разстояния. Доказателство за това е позицията на модата (най-често срещаната стойност), която при първата изследвана група държави с обща граница е ситуирана в полето малка дистанция, докато при втората група - най-голям дял от социалните разстояния попадат в категорията голяма дистанция.

Класификацията на социалните разстояния между съседните държави във възходящ ред е представена на табл. 13.

Таблица 13. КЛАСИФИКАЦИЯ НА СОЦИАЛНИТЕ РАЗСТОЯНИЯ (d) МЕЖДУ СЪСЕДНИТЕ ДЪРЖАВИ В ЕС

СТОЙНОСТ	ДЪРЖАВИ
$d < 1$	Белгия-Франция (0,55)
$1 < d < 2$	Австрия-Германия (1,04), Швеция-Финландия (1,04), Дания-Швеция (1,04), Латвия-Литва (1,07), Словакия-Чехия (1,08), Испания-Португалия (1,08), Германия-Франция (1,12), Ирландия-Великобритания (1,16), България-Румъния (1,16), Полша-Литва (1,33), Германия-Холандия (1,48), Словакия-Полша (1,51), Германия-Белгия (1,51), Франция-Испания (1,58), Естония-Латвия (1,61), Унгария-Словакия (1,64), Чехия-Германия (1,95), Франция-Италия (1,96)
$2 < d < 3$	Белгия-Холандия (2,14), Словения-Италия (2,16), Румъния-Унгария (2,17), Словения-Австрия (2,24), Чехия-Полша (2,48), Гърция-България (2,53), Унгария-Словения (2,60), Австрия-Чехия (2,74), Люксембург-Белгия (2,84), Люксембург-Франция (2,91), Австрия-Италия (2,94), Германия-Дания (2,94)
$d > 3$	Полша-Германия (3,24), Словакия-Австрия (3,37), Германия-Люксембург (3,63), Унгария-Австрия (4,19)

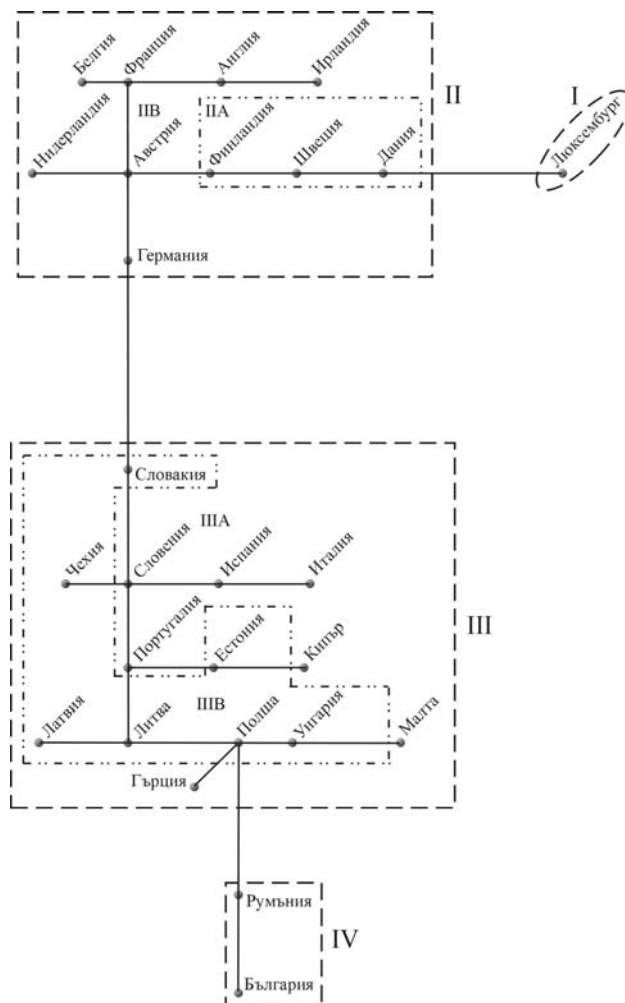
Най-големите социални разстояния очертават базовата социална граница между Западна и Източна Европа, която в значителна част следва бившето разделение на европейското пространство на Западна Европа и Източен блок. Тя започва на север с морската граница между Финландия и Естония, условно следва Балтийско море по границата Швеция, Латвия и Литва, като в тази част е по-рязка, след което продължава по-плавно със сухопътната граница Германия-Полша.

Анализът показва, че Чехия и донякъде и Словакия, са своеобразни гранични зони, което дава основание да се допусне, че базовата социална граница на юг от границата Полша-Германия няма толкова ясно изразен императивен характер и може да бъде определена в два или повече варианта.

3.2.3. България в „социалните таксони” на ЕС

Следващ етап в анализа е построяването на граф дендрит, в който по избраните параметри се обособяват таксони (фиг. 7).

Фигура 7. ТАКСОНОМИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА ДЪРЖАВИТЕ В ЕС

(- - - - - граници на таксона; - · - · - · граници на подтаксоните вътре в таксона)

Първият таксон включва единствено Люксембург. Обособяването му като отделен таксон се обосновава от много високото му БВП на човек, което генерира социални разходи на човек (по трите изследвани направления) 2,54 пъти по-високи от средните за ЕС. Водещ показател при този таксон са разходите за образование (27,27%) и НИРД (27,80%) (табл. 14).

Таблица 14. ПРИНОС НА ПОКАЗАТЕЛИТЕ (В %) ЗА ФОРМИРАНЕ НА ТАКСОНИТЕ

Так-сони	Заетост на 1000 души	Показател не бедни на 1000 души	Образование на 1000 души	Здравеопазване на 1000 души	Разходи за НИРД на 1000 души
1	9,78	11,20	27,27	23,95	27,80
2	14,68	14,79	21,05	22,71	26,77
3	27,64	28,09	17,94	16,31	10,02
4	45,30	34,70	9,17	7,63	3,20

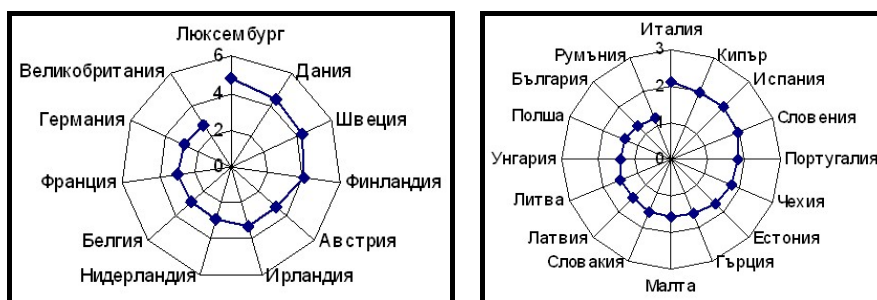
Вторият таксон включва 10 държави – Белгия, Франция, Великобритания, Ирландия, Нидерландия, Австрия, Финландия, Швеция, Дания и Германия. Те се отличават с по-високи от средните равнища социални разходи на човек – от 1,20 при Германия до 2,26 при Дания. Водещ показател при този таксон са разходите за НИРД 26,77%, но сумарните социални разходи са по-ниски от тези в първи таксон.

В третия таксон попадат 14 държави – Словакия, Чехия, Словения, Испания, Италия, Португалия, Естония, Кипър, Латвия, Литва, Полша, Унгария, Малта и Гърция. Характерна особеност за тези държави са по-ниски от средните социални разходи на човек и равнища на заетост и бедност около средните за ЕС. Последните два показателя са водещи в този таксон със съответно 27,64% за заетост и 28,09% за не бедност.

Като последен таксон се обособяват Румъния и България, отличаващи се със значително по-ниски социални разходи на човек (поради по-ниското си БВП и по-високи равнища на бедност), но с равнища на заетост, близки до част от държавите от предишния таксон. Затова водещ показател в този таксон е заетостта 45,30%, докато най-малко средства се отделят за НИРД, с дял 3,20%.

Допълнителни изчисления. С цел по-прецизното диференциране на вътрешните различия в таксоните са направени допълнителни изчисления и анализ. Резултатите, използвани за определяне на подрайони (подтаксони) с хомогенни социални условия са представени на фиг. 7, 8 и карта 1.

Фигура 8. ДЪЛЖИНА НА ВЕКТОРА НА СОЦИАЛНАТА ЕФЕКТИВНОСТ (РАДИАЛНА КООРДИНАТА) ЗА СТРАНИТЕ (АЗИМУТАЛНА КООРДИНАТА) НА ЕС ОТ ТАКСОНИ I, II (ЛЯВА ФИГУРА) И ТАКСОНИ III, IV (ДЯСНА ФИГУРА)

Държавата с най-голям модул на вектора е Люксембург, който формира отделен таксон I. Държавите с голям модул на вектора формират Северния подрайон (подтаксон IIА), който включва Скандинавските страни членки на ЕС – Дания, Швеция и Финландия. На юг от тях (карта 1) е разположен подрайонът с висока социална ефективност и относително по-ниска хомогенност, в който попадат Ирландия, Великобритания, Франция, Белгия, Нидерландия, Австрия и Германия (подтаксон IIВ).

Карта 1. КАРТА НА ТАКСОНИТЕ И ПОДТАКСОНИТЕ

С умерена социална ефективност са Португалия и средиземноморските държави – Италия, Испания, Кипър, Малта, Гърция и Словения, които формират

южен подрайон (подтаксон IIIA) в таксон III. Следващият подрайон, който се характеризира с по-ниска стойност на модула на вектора на социална ефективност, обхваща Словакия, Латвия, Литва, Полша и Унгария, като той няма строго дискретни граници. При по-широка интерпретация към него могат да се включат и Чехия, и Естония (подтаксон IIIB), които се отличават със значително по-висока ефективност от средната за подрайона. Румъния и България се характеризират със значително по-ниски стойности на модула на вектора на социалната ефективност и те образуват, както беше посочено по-горе, отделен таксон IV.

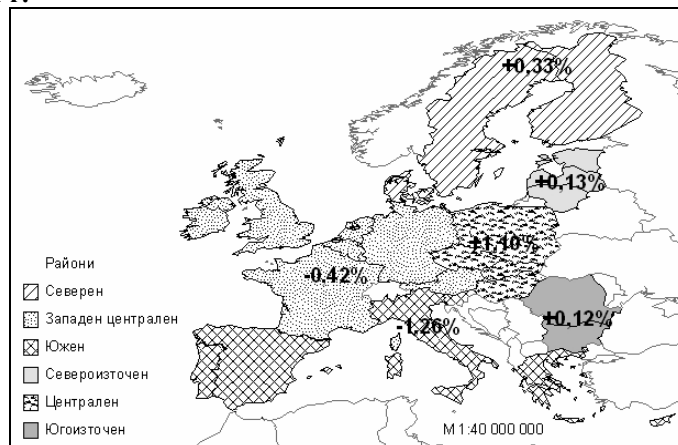
Изменение на социалната ефективност по направления. Стойностите на изчисления вектор дават доказателства в полза на тезата, че съществуват пространствени оси, в рамките на които социалната ефективност се изменя еднопосочно. За да се идентифицира такава ос в работата се въвеждат две условия. Първото от тях е оста да включва най-малко 4 съседни държави, на база географското положение на които може да се формира географска посока на оста. Второто условие е векторът на социалното благополучие във всяка държава в изследвана ос да бъде по-нисък от този в съседната ѝ държава. Чрез пространствен (картографски) анализ могат да бъдат открити поне 3 оси отговарящи на посочените изисквания:

1. (Дания), Нидерландия, Белгия, Франция, Испания – формират Атлантическата ос. Нейната посока на развитие е североизток-югозапад (карта 1).
2. Нидерландия, Германия, Чехия, Словакия, Унгария, Румъния формират главната Европейска ос ориентирана посока северозапад-югоизток. Към нея може да бъде добавена и България.
3. (Финландия), Естония, Латвия, Литва формират третата ос с посока север-юг.

3.3. СПЕЦИФИЧНИ ФАКТОРИ ЗА РАЗВИТИЕ И МЯСТОТО НА БЪЛГАРИЯ В ЕВРОПЕЙСКОТО ЕКОЛОГО-ИКОНОМИЧЕСКО ПРОСТРАНСТВО

Горепосочените таксони освен социален имат и икономически смисъл. С цел получаване на допълнителна информация и предвид особеностите в развитието на централноевропейското пространство при икономгеографския анализ държавите от третия таксон са разделени на две групи: Прибалтийски (Литва, Латвия и Естония) и централноевропейски (Полша, Чехия, Словакия и Унгария). Основният показател, използван при анализа на пространствената икономическа динамика, е дял на таксона по БВП по фиксирани цени към 2005 г. за 15-годишен период. Резултатите за страните от различни таксони са представени на карта 2. От картата става ясно, че

Карта 2. РАЗЛИКА МЕЖДУ ОТНОСИТЕЛНИТЕ ДЯЛОВЕ НА БВП ПО РАЙОНИ ПРЕЗ 1996 г. И 2011 г.

най-силно развитият в стопанско отношение Скандинавски район е и най-бързо развиващия се в западноевропейското пространство през изследвания 15-годишен период (1996-2011 г.). В противовес най-слабо развития Южен район в западноевропейското пространство на ЕС намалява своя дял в общия БВП с -1,26%. Същата пространствена логика в динамиката на дяловете на БВП се наблюдава в източноевропейското пространство като Прибалтийският район регистрира най-висок ръст спрямо изходното си състояние. Това показва, че в европейското пространство протича нарастване на различията в икономическото развитие по оста север-юг за периода 1996-2011 г. Успоредно с това обаче протича конвергенция между западноевропейското и източноевропейското пространство – и трите източноевропейски района отчитат положителен ръст на относителния дял от БВП.

Един от най-важните фактори, определящ логиката на съвременното преразпределение на икономическата дейност в европейското пространство, е икономическото географско положение на районите. Най-благоприятно е то за Прибалтийския район, разположен на стратегическия път между два традиционно силни търговски партньора – Германия и Русия. Положително влияние оказва и близостта до богатия Скандинавски полуостров на север, както и до основните икономически центрове в постсъветското пространство – Москва и Санкт Петербург. В противовес, неблагоприятно е икономгеографското положение на Южния район, граничещ със значително по-слабо развити пространства (Северна Африка, Балканите), като единствено северната граница може да генерира импулс в развитието му. Предвид че доминиращата посока на интеграционните процеси е в източна, а не в южна посока, импулсът на развитие се прехвърля от Западния към Централния и Югоизточния район, докато Южният район стагнира. Въпреки че граничи с по-слабо развити райони (с изключение на границата със Скандинавския регион, който обаче е с много по-малък икономически потенциал) Западният район успява да запази без съществена промяна делът си при формиране на БВП на ЕС. Голяма роля за това има нарастващата роля на ЕС при управление на икономическите процеси в европейското пространство.

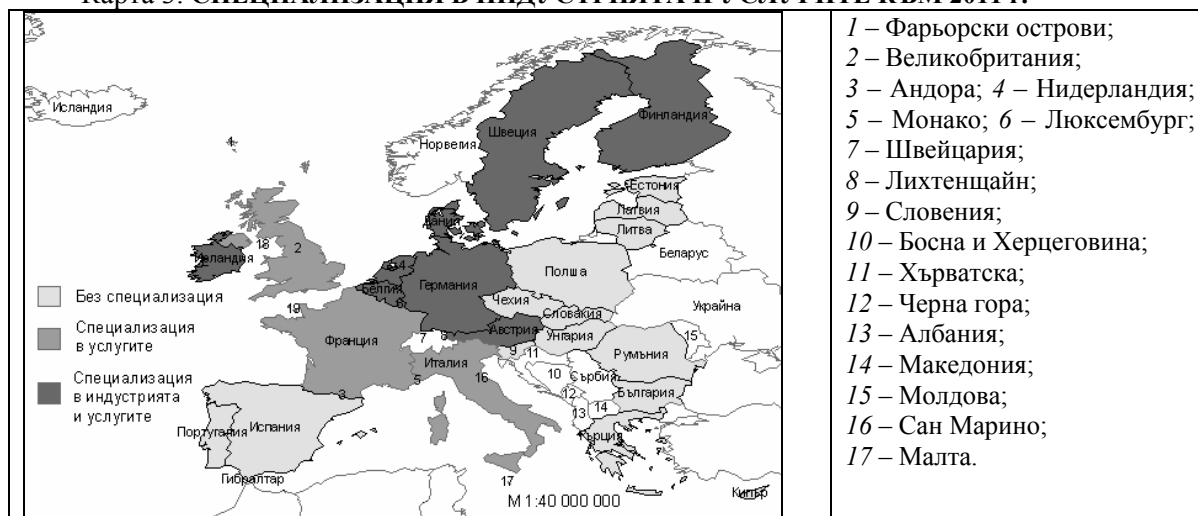
Географското положение има и значителна роля от гледна точка различната дълбочина на проявление на световна икономическа криза в Европейските държави. Обикновено се възприема, че икономическият център на Европейския съюз е разположен в немското културно-политическо пространство. Логично е, че в условията на икономическа криза стопанската активност се свива пространствено към центъра. Затова най-тежко началните етапи на кризата се проявяват в държавите, които са пространствено най-отдалечени от Германия. В действителност, държавите, при които се наблюдава намаляване на номиналното БВП на човек през 2010 г. спрямо 2007 г. (Великобритания, Ирландия, Испания, Италия, Литва, Латвия, Естония, Румъния, Унгария, Финландия) нямат обща сухоземна граница с Германия.

Специализацията на икономиката като фактор за равнището на икономическо развитие

Друг фактор, чието значение за социално-икономическото развитие се анализира в дисертационна работа, е икономическата специализация. Специализацията на държавите в индустрията и услугите, определена чрез изчисление на индекса на локализация на брутната добавена стойност (БДС) спрямо населението за 2011 г., е показана на карта 3. От анализа може да се направи заключение, че в европейското пространство се оформя макрорайон с комплексна специализация (от типа индустрия-услуги) включващ – Белгия, Дания, Германия,

Нидерландия, Швеция, Финландия и Люксембург. Вследствие този икономически профил при изброените държави се наблюдава най-висок жизнен стандарт и най-добри финансови икономически параметри. Изключение прави само Германия поради големите унаследени различия между западните и източните части на страната.

Карта 3. СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ В ИНДУСТРИЯТА И УСЛУГИТЕ КЪМ 2011 г.

Като полупериферия се оформят Франция, Италия, Великобритания (чиято специализация е в третичния сектор). При тези държави социалното развитие е по-слабо, което беше показано по-горе чрез вектори за социална ефективност. Останалите държави са по-слабо развити в социално-икономическо отношение най-вече поради липсата на специализация във вторичния или третичния сектор.

В горепосочения макрорайон с комплексна специализация се наблюдават две разнопосочни тенденции. От една страна тече процес на отслабване на граничните му зони (през последното десетилетие намалява индустриалната специализация на Белгия и Финландия) като успоредно с това макрорайонът се свива пространствено поради загубата на индустриална специализация на Великобритания, Италия и Франция. Втората тенденция е насочена към уплътняване на централната зона на изследвания макрорайон. Това се проявява в покачването на относителния дял на произведената БДС в индустрията на Германия, Австрия и Нидерландия за периода 2003-2011 г.

Деиндустриализация на някои високо развити държави в ЕС, дава възможност за индустриален ръст в по-периферните зони на Европа, като всички централно и източноевропейски държави повишават своята индустриална специализация за периода 2003-2011 г. Особено забележим е този ръст при Чехия, което създава реални предпоставки в бъдеще страната да стане първата от бившите социалистически държави с индустриална специализация в рамките на ЕС.

Индустриализацията е едно от условията за повишаване на качеството на живот в централно- и източноевропейските държави, но то не е достатъчно. Показателно в това отношение е, че към 2011 г. равнището на индустриалната специализация в Чехия и Словения е по-високо спрямо Франция и близко до това на Великобритания, но жизненият стандарт е по-нисък. Жизненият стандарт зависи в известна степен от способността на индустрията да генерира добавена стойност в различни типове услуги (напр. търговия, транспорт, комуникация).

Като цяло в европейското пространство се наблюдава силна положителна корелация между индустрията и услугите, изчислена чрез индексите на локализация (табл. 16).

Таблица 16. **КОЕФИЦИЕНТ НА КОРЕЛАЦИЯ МЕЖДУ ИНДЕКСИТЕ НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА БДС В ИНДУСТРИЯТА СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО И НА БДС В УСЛУГИТЕ СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО В ЕС (БЕЗ РУМЪНИИ)**

СЕКТОРИ	2003 г.	2007 г.	2011 г.
земеделие–индустрия	0,53	0,41	0,41
земеделие–услуги	0,40	0,18	0,12
индустрия–услуги	0,81	0,76	0,65

Въпреки това в източноевропейските държави често са налице големи диспропорции в отношенията индустрия-услуги, като вероятно това се дължи на факта, че значителна част от индустрията се развива с чужди капитали. Логично слабата специализация в третичния сектор влияе отрицателно върху жизнения стандарт в държавите в тази част на Европа.

За разлика от индустрията и услугите значително по-голям брой европейски държави се специализират в земеделието, като от пространствена гледна точка те формират две зони – северна зона и южна зона.

Специализацията на държавите в ЕС може да се разглежда и като един от факторите, влияещи върху икономическата криза. Основният проблем произтича от дисбаланса, пораждащ се от наличието на държави със специализация и в трите сектора (Дания, Ирландия, Нидерландия, Австрия, Финландия, Швеция), както и на държави без изявена специализация (България, Естония, Литва) или със специализация само в аграрния сектор. На секторно равнище, в значителна степен остава неосъществена класическата идея, според която всяка държава трябва да специализира в това направление, в което има конкурентни предимства. Отчасти и затова голямото източно разширяване на ЕС беше последвано от икономическа криза. Въпреки това динамиката на протичащите икономически процеси в периода 2003-2011 г. в европейското пространство може да се оцени като относително благоприятна. Някои източноевропейски държави добиват специализация в земеделието (Латвия, Словения, Словакия), като същевременно почти всички и увеличават равнището на специализация в индустрията и услугите. Като цяло пространственото реструктуриране на икономиката в изследвания период протича с високи темпове, доказателство за което е намаляване на коефициента на корелация между индексите на локализация на 3 сектора през 2011 г. спрямо 2003 г. (табл. 16).

България в Европейското икономическо пространство

В дългосрочен план при оценка на икономическото развитие на България следва да се отчитат и демографските показатели. Към 2010 г. в България живее около 1,51% от населението на 27-те държави членки на ЕС като за да се достигне средноевропейски жизнен стандарт е необходимо относителният дял на страната ни по БВП в Европейския съюз да достигне същата стойност.

За да се изследва дали тази хипотеза е реалистична в дисертационния труд е използвана екстраполация на база 3 различни 5-годишни периода 1996-2001 г., 2001-2006 г. и 2006-2011 г. Въз основа изходните допускания са формирани 2 варианта за бъдещото икономическо развитие на страната ни спрямо останалите държави в ЕС 27.

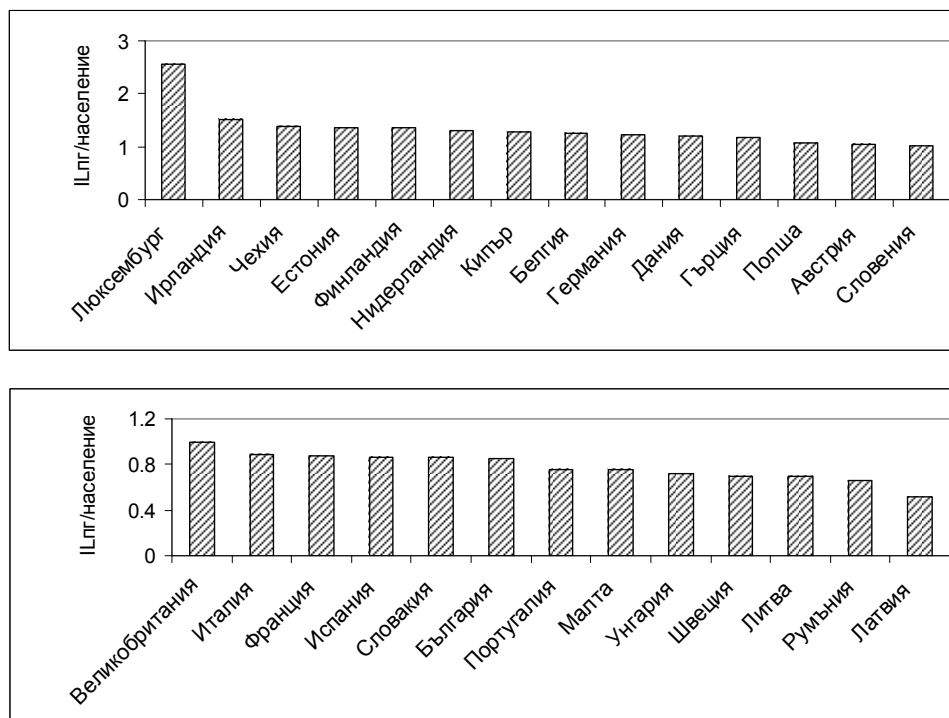
Според първия вариант брутният вътрешен продукт на България ще достигне едва около 0,55-0,59% от този на ЕС 27 към 2020 г, което е поне 2,5 пъти по-ниско от необходимите 1,50%-1,55%. Този сценарий може да бъде определен като реалистичен. Оптимистичният вариант е формиран, като се взема предвид растежът, регистриран в периода 1996-2001 г., като при него дялът на БВП на страната би достигнал до 0,87% от този на ЕС 27 към 2020 г.

На база прогнозите за развитие на БВП в европейското пространство за периода 2011-2014 г. може да бъде изведен и песимистичен вариант за развитие, при който към 2020 г. БВП на България ще съставлява едва около 0,37% от този на ЕС 27. Този вариант е възможен в случай, че забавеното възстановяване от икономическата криза в ЕС продължи и през следващото десетилетие.

Мястото на България в европейското екологично пространство

Развитието на българската икономика, както и социалното развитие в перспектива, трябва да бъде съчетано с опазване на околната среда като особено значение предвид съвременната политика в тази сфера заема ограничаването на замърсяването на въздуха. От гледна точка социалната справедливост като доминиращ показател при териториалното разпределение на допустимите квоти за парникови газове следва да се използва населението. Този вариант не отчита регионалните капацитетни възможности на околната среда, които са различни за отделните територии, поради което ограничава практическата му приложимост. Освен това възможността за релокация на замърсяващи производства в държавите извън ЕС води до необходимост от прецизиране на допустимите норми за отделните държави, като основа за това може да бъде потенциалното замърсяване, което се генерира в държавата чрез потреблението на стоки и услуги, а не чрез тяхното производство. В условията на свободно движение на стоки и услуги стойностите на показателите от подобен тип са натоварени с твърде голяма грешка, поради което не са предмет на настоящия анализ. На фиг. 14 е представен индексът на локализация на парниковите газове (ІЛпг) в страните от ЕС спрямо населението.

Фигура 14. ИНДЕКС НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА ПАРНИКОВИТЕ ГАЗОВЕ (ІЛпг) В СТРАНИТЕ ОТ ЕС СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО

Обща закономерност, която се наблюдава е, че поради значителния спад в индустриалното производство страните от бившия Източен блок се отличават с пониски стойности на ІЛпг. Основно доказателство за това е, че сред държавите с ранг 1-9 доминират страните, които не са били част от Източния блок (7 от 9), сред държавите с ранг 9-18 разпределението е аналогично, докато сред държавите с ранг

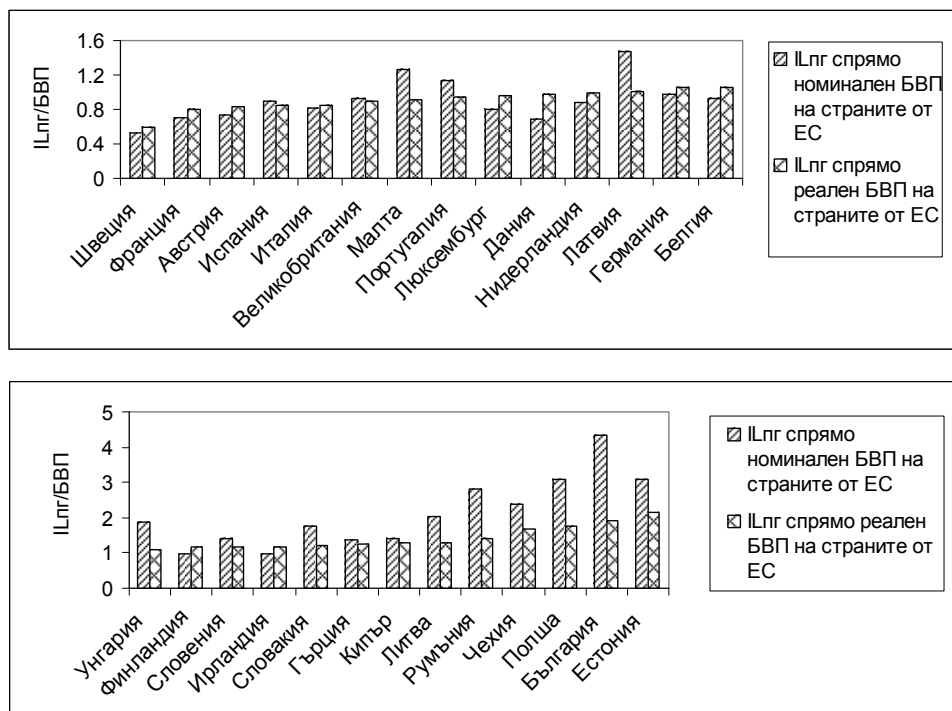
19-27 доминират източноевропейските страни. България се отличава с относително малък дял замърсяване на единица население, като повече от половината от държавите в Европейския съюз генерират замърсяване на човек с парникови газове над стойността на страната ни.

Като цяло пространствената логика, която се наблюдава при този показател, е много по-различна спрямо изследваните досега. Обща характеристика в случая е, че концентрацията на силно замърсяващи производства в една държава по-скоро се съчетава с по-ниски стойности в съседни държави, които имат много силни исторически, социално-икономически и културно-политически връзки с нея. Обяснението може да се потърси в устойчивите връзки между близките държави, които генерират специализация на едни държави в неекологични производства, докато на техните съседни – в екологични. Тази особеност е добре изразена при сравнение на стойностите между Естония, Латвия и Литва, Чехия и Словакия, Великобритания и Ирландия, Швеция, Финландия и Дания.

От гледна точка на икономиката като доминиращ показател при оценка на разпределението на парниковите газове следва да се използва индекса на локализация на парникови газове (ILпг) спрямо БВП (фиг. 15). Отношението замърсяване на въздуха с емисии парникови газове на единица БВП не може да се интерпретира еднозначно, тъй като икономическият показател в него има 2 значително отличаващи се разновидности – номинално БВП и реално БВП, което генерира различни пропорции в изследваното отношение.

Получените резултати доказват запазването на ниската еколого-икономическа ефективност на държавите от Източна Европа и във висока степен потвърждават предишни изследвания по настоящата проблематика. Характерна особеност е, че изоставането на източноевропейските държави е значително по-силно очертано при използването на номиналното БВП като съставна компонента, което е функция от по-ниското качество на произвежданата продукция в Източна Европа. Тази закономерност е валидна и за България, което дава основание да се допусне, че

Фигура 15. ИНДЕКС НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА ПАРНИКОВИТЕ ГАЗОВЕ (ILпг) СПРЯМО НОМИНАЛНИЯ И РЕАЛНИЯ БВП НА СТРАНИТЕ В ЕС

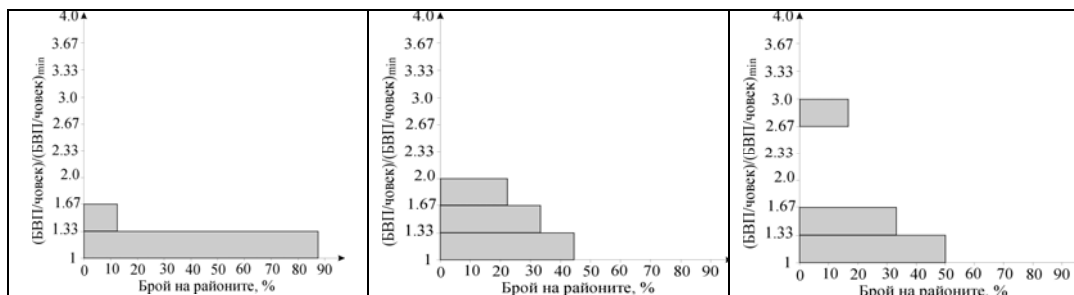

повишаването на еколого-икономическата ефективност на производството в страната ни може да се осъществи и посредством повишаване на качеството на стоките и услугите произвеждани в България.

Сравнителен анализ на регионални контрасти в развитието на България и страните от Европейския съюз

За оценка на регионалните диспаритети по БВП на човек в България те са съпоставени с наблюдаващите се регионални контрасти в други европейски държави с не много различен демографски потенциал от този на страната.

Фигура 16, 17, 18. ДИСПАРИТЕТИ НА РАЙОНИТЕ НА ПРИМЕРА НА ШВЕЦИЯ (а), АВСТРИЯ (б) и БЪЛГАРИЯ (в) ЗА 2010 г.

По вертикалната ос в диаграмата е нанесено отношението БВП на човек от населението на всеки район в държавата спрямо района с минимално БВП на човек (най-бедния район) в нея (равноинтервална скала с 33%-ни деления), а по хоризонталната ос – броят на съответните райони като процент от всички райони в съответната държава. В 1-ва група (в долната част на фигурата) попадат районите, чийто БВП на човек от населението не превишава 33% спрямо стойността на най-бедния район във всяка държава, във 2-ра група – 33%-66% и т.н.

Скандинавските страни (Дания, Швеция) се отличават с относително ниски междурайонни диспаритети (фиг. 16-а – на примера на Швеция). По-различен модел на регионално развитие е характерен за Австрия, Нидерландия (фиг. 17-б – на примера на Австрия), която гравитира към немското културно пространство. При нея размахът между районите по БВП на човек е по-голям спрямо изследваните скандинавски държави, но същевременно са налице стабилно средно развити райони. Липсата на умерено развити райони в комбинация с големите регионални различия между най-богатия и най-бедния район са основните проблеми, които генерират неустойчивост на формираната структура за България (фиг. 18-в). Сравнителният анализ показва, че същият модел на регионално развитие, който може да бъде определен като моноцентричен, се наблюдава и в други държави от Централна и Източна Европа преминали през преход към пазарно стопанство – Румъния, Чехия и Словакия.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. РЕГИОНАЛНА СОЦИАЛНА ЕФЕКТИВНОСТ И СПРАВЕДЛИВОСТ – НАЦИОНАЛНИ ОСОБЕНОСТИ И ПРИОРИТЕТИ

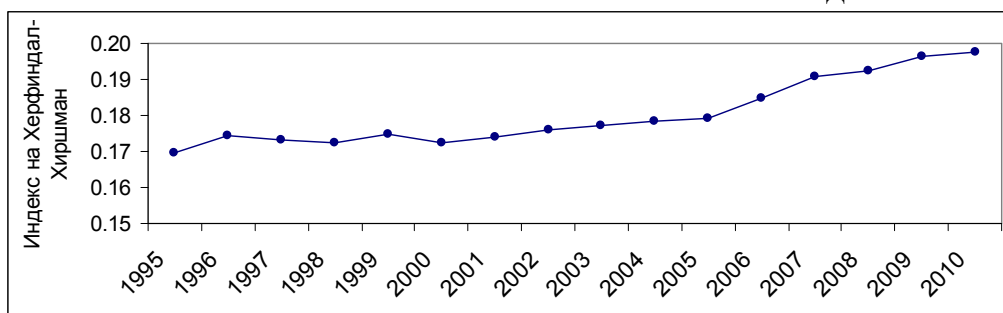
Големите междурайонни и вътрешнорайонни социално-икономически различия в България влияят отрицателно върху развитието на страната и пречат за изпълнение на целите на стратегията „Европа 2020“. Динамиката на тези вътрешно-териториални различия се изследва в четвърта глава на дисертационния труд.

4.1. ДИНАМИКА НА РЕГИОНАЛНИТЕ КОНТРАСТИ

Тенденция към неравномерност в развитие на българските райони

Въпреки че в България динамиката на някои показатели на национално ниво индикират за известен напредък, на ниво район се забелязва тенденция към усилване на социално-икономическите контрасти. Тя е породена от неравномерния икономически растеж в страната като следствие от различията в географското положение, природните и човешки ресурси, инфраструктурата, профила на икономиката, количеството инвестиции на човек по райони и др. Динамиката на регионалните различия в България за периода 1995-2010 г. оценена чрез индекса на Херфиндал-Хиршман, изчислен за показателя БВП на човек от населението на равнище NUTS-2 е представена на (фиг. 20).

Фигура 20. ДИНАМИКА НА ИНДЕКСА ХЕРФИНДАЛ-ХИРШМАН, ИЗЧИСЛЕН ЧРЕЗ БВП НА ЧОВЕК В ШЕСТТЕ РАЙОНА НА БЪЛГАРИЯ ЗА ПЕРИОДА 1995–2010 г.

За 15 години индексът на Херфиндал-Хиршман нараства значително – с близо 16,5% от 0,169 през 1995 г. (при абсолютен възможен минимум от 0,1666, съответстващ на абсолютно равномерно развитие на 6-те района в България) до 0,197 през 2010 г. Съществена роля за тази динамика има бързото развитие на Югозападния район. Като следствие, показателят БВП на човек за България губи представителност на равнище NUTS-2, тъй като от 2001 г. всички райони, с изключение на Югозападния, имат по-нисък БВП на човек от средния за страната.

Големите диспропорции в БВП/човек се формират като следствие, първо, от различната производителност на труда и, второ, от различния брой заети на 1000 души население, което се определя от спецификата на демографската картина и функционирането на трудовия пазар в различните райони на страната. Анализът за 2010 г. показва, че първата от горепосочените причини има по-голяма тежест, която в отделните райони варира между 61% и 72%. Тежестта на втората причина е най-голяма при Северозападния район (39%) поради силно влошената демографска ситуация и ниската заетост сред населението в трудоспособна възраст, а най-малка – в Южния централен район (28%).

4.2. ИЗСЛЕДВАНЕ НА БЪЛГАРСКИТЕ ТЕРИТОРИАЛНИ ЕДИНИЦИ ЧРЕЗ ЦЕНТРОГРАФСКИЯ МЕТОД

Сравнително точна представа за националните пространствени дисбаланси в страната дава и центрографският метод. Чрез използване на центъра на територията на България като референтна точка, могат да бъдат изследвани както концентрацията на определени обекти, явления и процеси в определени части от страната, така и тяхната пространствено-времева динамика.

4.2.1. Центрографски метод

Първите изследвания върху същността на центрографския метод и възможностите за неговото приложение при регионалния анализ се свързват с руската

географска школа и трудовете на Тилло (1887), Менделеев (1906), Sviatlovsky (1937) и др. Попов (1989) определя, че центърът на територията на България се намира почти на главното Старопланинско било, на 16 км югозападно от град Габрово и на 24 км северозападно от град Казанлък.

4.2.2. Районни центрове в България и фактори, влияещи върху позиционирането им

Център на територията на България. В дисертационния труд за определяне центърът на територията на България се използва оконтуряване на картата на България в ГИС формат чрез нанасяне на максимален брой точки (~1000) по границите на страната. Според резултатът центърът на територията на България отстои на 15 км югозападно от град Габрово, на 21 км северозападно от град Казанлък и на около 3,5 км от центъра на територията на страната, получен от Попов през 1989 г.

Център на населението. Местоположението на центъра на населението е определено на базата на резултати от преброяване на населението през 2011 г. Центърът на населението на страната е разположен в община Павел баня като отстои на около 15 км запад-югозапад от центъра на територията на България.

Център на икономическата активност. Методологично неудобство за определяне центъра на икономическата активност в България е липсата на точни за стопанското развитие на българските общини и населени места. С цел частично преодоляване на този недостатък в настоящото изследване се формира комплексен показател за икономическа активност, който усреднява относителните тежести на общините по 5 показателя с относително представителна индикативна значимост – дял от БВП, заети, собствени приходи от бюджета, водопотребление и жилищна площ.

Резултатите показват незначителното разстояние между центъра на населението и центъра на икономическа активност. Това произтича от факта, че населените места с по-голяма демографска тежест са и стопански по-активните центрове в България. Полученият резултат може да се разглежда като аргумент в подкрепа на идеята за наличие на пространствено измерение на симбиозата население – стопанство.

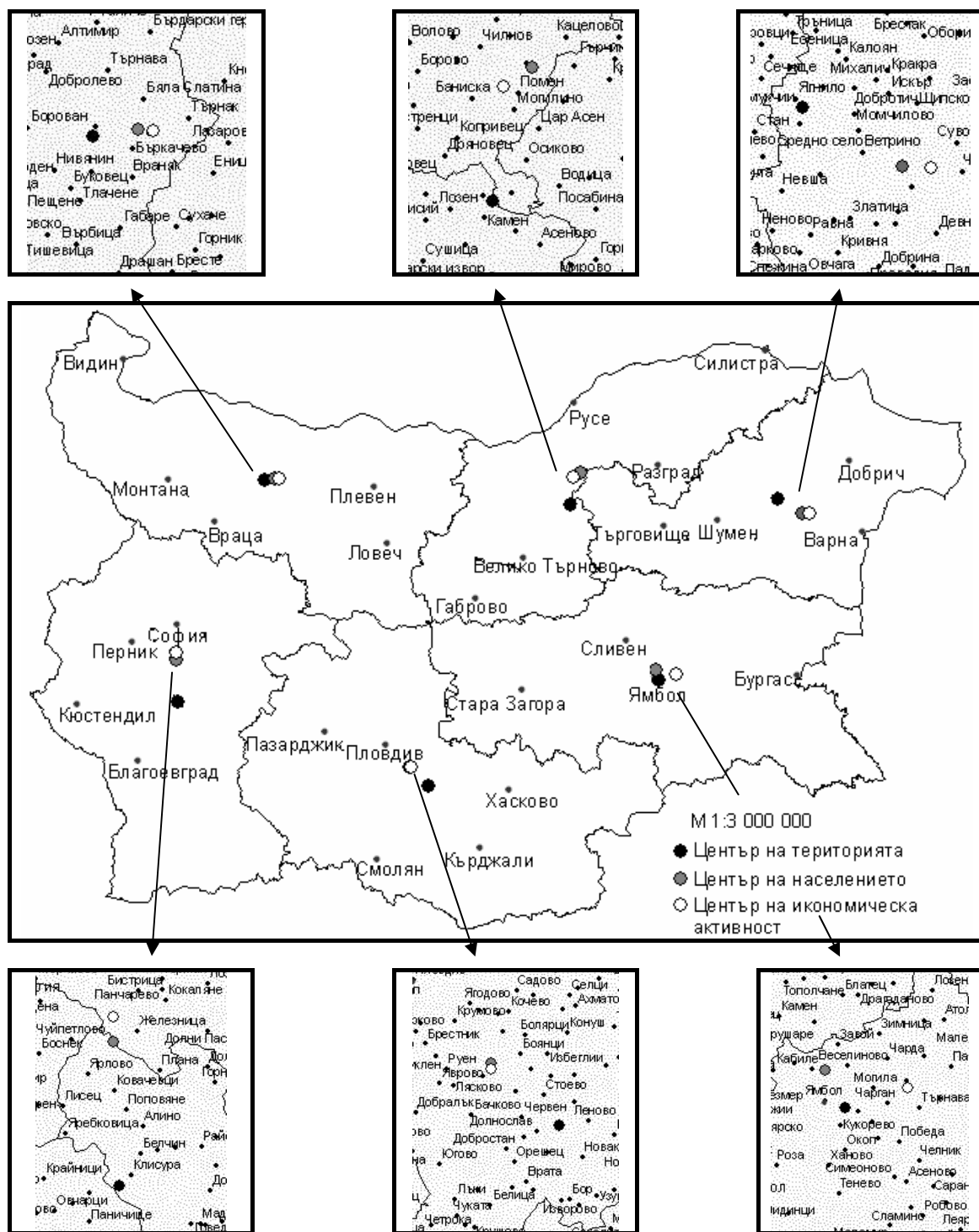
С цел получаване на по-детайлна картина за регионалното развитие на България, бяха определени и центрoвете на територия, население и икономическа активност поотделно за всеки от шестте български района (карта 8).

Разпределението на населението в Югозападния район (ЮЗР) се влияе от два основни фактора – наличие на планински масиви в южната част на района и висока инвестиционна активност в столицата, която се оформя като притегателен център за млади квалифицирани специалисти и инвестиции. Тези особености изместват демографския център и центъра на икономическа активност в северна посока спрямо центъра на територията.

В Южния централен район (ЮЦР) относително по-благоприятните природни условия за развитието на стопанска дейност в Горнотракийската низина са предпоставка за концентрация на население и икономическа активност в нея. Поради тази причина центрoвете на население и икономическа активност са изместени на север спрямо центъра на територията на района.

В Югоизточния регион (ЮИР) висока концентрация на населението се наблюдава по една от осите на икономическо развитие: Стара Загора-Сливен-Ямбол-Бургас, преминаваща през централните части на района, докато селищата по

Карта 8. ЦЕНТРОВЕ НА ТЕРИТОРИЯ, ЦЕНТРОВЕ НА НАСЕЛЕНИЕ И ЦЕНТРОВЕ НА ИКОНОМИЧЕСКА АКТИВНОСТ В РАЙОНИТЕ НА Р.БЪЛГАРИЯ

Черноморската ос на развитие (без Бургас) имат по-ограничен демографски, но значителен икономически потенциал. Поради тези особености, центърът на икономическа активност на района е изместен в източна посока спрямо центровете на територия и на население.

Поради „морската ос“ на развитие центърът на население и центърът на икономическа активност на Североизточния район (СИР) се изместват в източна посока спрямо центъра на територията.

Поради влиянието на Дунавската ос на развитие, центровете на населението и на икономическата активност на Северния централния район (СЦР) са изместени в северна посока спрямо центъра на територията му.

В Северозападния район (СЗР) центровете на населението и на икономическата активност се позиционират на изток спрямо центъра на територията му. Това частично се дължи на периферното географско положение, ниската степен на използване на старопланинските проходи и Дунавския воден път и слабо развитото трансгранично сътрудничество.

В широк смисъл позиционирането на шестте центъра на икономическа активност в страната в определена степен потвърждава тезите, засегнати от Стоянов (2009) и Бояджиев (2006), за това, че българското стопанство е съсредоточено в рамките на „овал“/„подкова“, обхващащ големите ни градове.

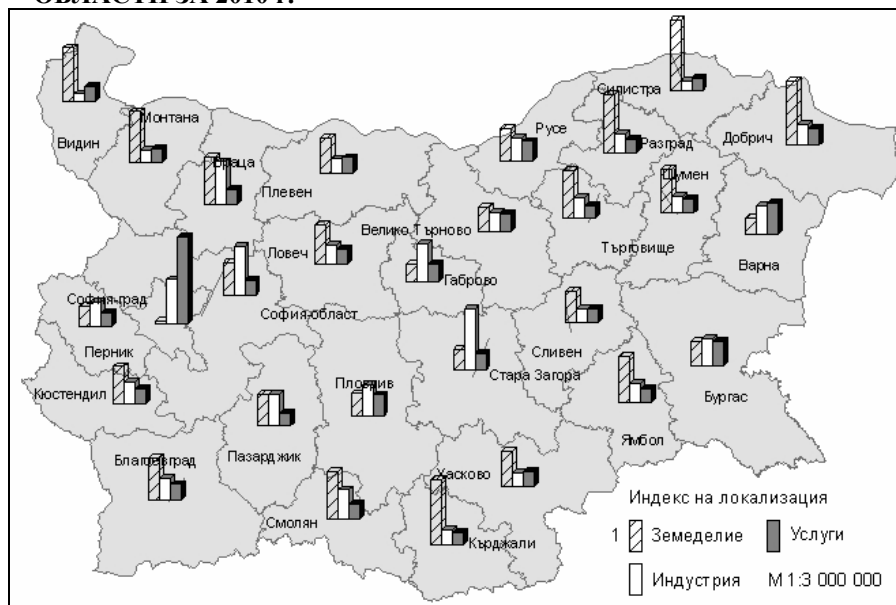
4.2.3. Изследване на центровете на икономическа активност на областно ниво

Анализът чрез центрографския метод е продължен на по-ниско ниво – областно, като за тази цел се изчисляват разстоянията между областния град и центъра на икономическа активност на областта. Изследваното разстояние се влияе най-вече от 2 фактора: 1) степента на концентрация на стопанска дейност в областния град спрямо цялата област; 2) географското положение на областния град и останалите по-развити общински центрове в рамките на областта. Най-голямо е то в област Благоевград, а най-малко – в област Бургас.

4.3. СЕКТОРНА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ НА АДМИНИСТРАТИВНИТЕ ОБЛАСТИ В БЪЛГАРИЯ

Секторната специализация, в съответствие с конкурентните предимства на района, е важна предпоставка за развитие му. Разпределението на брутната добавена стойност (БДС) от трите основни икономически сектора по райони и области е характеризирано в дисертацията чрез изследване на индексите на локализация по сектори земеделие (*ILz*), индустрия (*ILu*) и услуги (*ILy*) спрямо населението по области (карта 9).

Карта 9. ИНДЕКС НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА БДС ПО СЕКТОРИ СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО ПО ОБЛАСТИ ЗА 2010 г.

4.3.1. Земеделие

Поради наличието на благоприятни хидроклиматични условия и плодородна почвена покривка земеделието е специализиращ отрасъл за Северна България – СЗР, СЦР и СИР, както и за ЮЦР. В Северна България с висок индекс на локализация на земеделието се отличават области със слабо развита индустрия – Видин, Силистра, Монтана и др. В Южна България земеделската активност е съсредоточена в райони близки до столицата – Благоевград, Кюстендил, както и в популанинските части – Кърджали и Смолян. По-нисък от 1 е индексът на локализация в областите с център голям град поради по-висока степен на урбанизация и индустриализация – София, Пловдив, Варна, Бургас и др. Като цяло областите силно специализирани в земеделието се отличават с по-големи колебания на сезонната заетост и сравнително по-ниски социално-икономически параметри поради факта, че всички (с изключение на област Враца) не са специализирани паралелно и в друг сектор.

4.3.2. Индустрия

Индустрията се явява специализиращ отрасъл за ЮЗР и в по-малка степен за ЮИР, което до голяма степен обяснява полярното развитие на България през последното десетилетие. Единствените две силно специализирани области в този сектор са София и Стара Загора. В Северна България индексът на локализация е по-висок от 1 във Враца във връзка с локализацията на енергийните мощности, Габрово въз основа на машиностроенето, но и поради успешния инвестиционен модел в Севлиево, както и във Варна (химическа промишленост и ТЕЦ) (карта 9). В останалите области неговите стойности са по-ниски от 1, като най-ниска стойност има във Видин. Като цяло областите със специализация в индустрията се отличават с по-висока средна работна заплата.

Хранително-вкусовата промишленост е специализиращ отрасъл за СЦР, ЮЦР, ЮЗР и ЮИР (табл. 23). В Северна България един от най-важните нейни центрове е Разград с индекс на локализация спрямо населението $IL = 3,09$, а в Южна България тя е концентрирана в областите с център голям град – Пловдив ($IL = 1,70$),

Таблица 23. ИНДЕКС НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА БДС СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО ПО РАЙОНИ В ИЗБРАНИ ОТРАСЛИ НА ИНДУСТРИЯТА (2010)

Райони/ Промисленост	Северо- западен	Северен централен	Северо- източен	Юго- източен	Юго- западен	Южен централен
Хранително-вкусова	0,74	1,22	0,61	1,07	1,09	1,09
Текстилна	0,96	1,28	0,33	1,01	1,02	1,27
Химическа	0,03	1,24	3,24	0,23	0,51	1,22
Металургия	0,27	0,41	0,38	0,59	2,29	0,60
Електроника ² (2008)	0,12	0,74	0,17	0,11	2,33	1,03
Машиностроене	1,08	2,51	0,19	0,97	0,46	1,42
Превозни средства	0,59	0,95	0,76	2,25	1,03	0,47

София град ($IL = 1,02$) и София област (2,33), Стара Загора ($IL = 1,29$). Като цяло наличието на известни пространствени несъответствия между този индекс и индекса на локализация на земеделието показва известни възможности за оптимизация на териториалната структура на агробизнеса в България.

²В таблицата са представени изчисления за отрасъл “Електроника” въз основа на данни за 2008 г. тъй като данните за 2010 г. по райони са непълни.

Текстилната промишленост се локализира предимно в полупланинските райони. На равнище район тя се явява специализираща за всички райони в Южна България, както и за СЦР (табл. 23). Нейните центрове в България имат големи унаследени традиции – Сливенска област ($IL = 3,39$) (в Сливен е първата българска фабрика), Габровска област (Габрово е известен с името българския Манчестър заради текстила), Русенска област (1,95), Благоевградска област ($IL = 3,42$) – като последната се развива на база близостта с Гърция и частично с гръцки капитали.

Химическата промишленост е неравномерно разпределена по територията на страната във връзка с множество фактори влияещи върху нейната локализация. Тя е специализиращ отрасъл за СИР, СЦР и ЮЦР (табл. 23). Един от решаващите фактори в унаследената структура, генериращ предимство в съвременните условия, е изгодното транспортно-географско положение като с изключително висок индекс на локализация са областите Варна ($IL = 5,78$) и Русе (2,82).

Металургията преди голямото териториално реструктуриране на отрасъла (към 2008 г.) имаше висок индекс на локализация съобразно разположението на големите комбинати край големите градове София ($IL = 1,22$) и Пловдив ($IL = 1,15$), Кърджали – съобразно ресурсната база ($IL = 1,07$), както и Шумен ($IL = 1,48$). Към 2010 г. от изброените области специализация в отрасъла запазват Шумен (1,57) и Пловдив (1,02).

Производството на компютърна и комуникационна техника, електронни и оптични продукти се развива на база висококвалифицирана работна сила и се локализира съобразно разположението на университетите, центрoвете за научно-развойна дейност и унаследените традиции. Затова като естествени нейни центрове се оформят София ($IL = 3,22$) и Пловдив ($IL = 1,96$).

Важен фактор за локализацията на производство на машини и оборудване са чуждестранните инвестиции, което води до поляризация при локализирането на този отрасъл. Той е специализиращ за Северния централен район, Южния централен район, както и Северозападния район (табл. 23), въпреки че повечето области в тези райони не се специализират в отрасъла. С изключително високи показатели е област Габрово ($IL = 11,34$), намерила балансиран подход за привличане на инвеститори, както и традиционните центрове в Северна България – Ловеч и Плевен ($IL = 2,09$), а в Южна България с коефициент по-висок от 1 се отличават Пловдив, Хасково ($IL = 1,15$), Стара Загора ($IL = 2,11$).

Производството на превозни средства е специализиращо за ЮИР, ЮЗР, (табл. 23). Висока добавена стойност се регистрира в Придунавските и Черноморските части на страната във връзка с комплекс от фактори и най-вече с високата цена на водоплавателните съдове и изгодното транспортно-географско положение като важни центрове са областите Русе ($IL = 2,60$) и Бургас ($IL = 3,35$).

4.3.3. Услуги

В сектора на услугите се специализира единствено ЮЗР поради специфичната роля на София като столица. Тя има и най-висок индекс на локализация в услугите спрямо населението, като в столицата са съсредоточени централните филиали на големи фирми работещи в третичния сектор с обект на дейност транспорт, търговия, туризъм, както и повечето университети и държавни учреждения. На второ място е Варна поради специфичната комбинация от изгодно транспортно географско положение и благоприятни условия за развитие на морски туризъм. Поради същите условия Бургас е на първо място в Южна България, ако не се отчита столичния град.

В Северна България с по-високи стойности изпъква Русе, очертаващ се като транспортен център поради Дунав мост и пристанищния комплекс. Област Велико Търново също се отличава с относително добре развит третичен сектор, като съществена роля за това има вторият по големина жп възел – Горна Оряховица и културно-историческият туризъм в старата столица, относително престижният университет, който води до по-висока квалификация на работещите в този сектор.

4.4. ПРОСТРАНСТВЕНИ КОРЕЛАЦИОННИ АСПЕКТИ НА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА

4.4.1. Класификация на областите по *IL*

Класификациите на областите в Северна и Южна България според индекса на локализация на брутната добавена стойност по сектори спрямо населението за 2001 г. и за 2010 г. са показани на табл. 24, 25.

На база класифицираните в табл. 24, 25 данни може да се заключи, че през последното десетилетие земеделието устойчиво се запазва като специализиращ отрасъл за голяма част от областите в Северна България. В Южна България се регистрират по-ниски равнища на специализация в първичния сектор, но и тенденция към слабо повишение. Водеща роля за това вероятно има по-благоприятната демографска ситуация в селата, по-добрият инвестиционен климат в южната част на страната, както и близостта до Гърция, която може да стимулира производството и износа.

Таблица 24, 25. КЛАСИФИКАЦИЯ НА ОБЛАСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ СПОРЕД ИНДЕКСА НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА БДС ПО СЕКТОРИ СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО

<i>IL</i>	СЕВЕРНА БЪЛГАРИЯ (БРОЙ ОБЛАСТИ)					
	Земеделие		Индустрия		Услуги	
	2001 г.	2010 г.	2001 г.	2010 г.	2001 г.	2010 г.
>1,5 – много висока	7	8	1	-	-	-
1,2-1,5 – висока	3	2	1	2	-	-
0,8-1,19 – умерена	3	2	3	1	2	1
0,5-0,79 – ниска	1	2	4	7	12	8
<0,5 – много ниска	-	0	5	4	-	5
<i>IL</i>	ЮЖНА БЪЛГАРИЯ (БРОЙ ОБЛАСТИ)					
	Земеделие		Индустрия		Услуги	
	2001 г.	2010 г.	2001 г.	2010 г.	2001 г.	2010 г.
>1,5 – много висока	2	3	2	2	1	1
1,2-1,5 – висока	2	3	1	1	-	-
0,8-1,19 – умерена	7	4	4	5	1	1
0,5-0,79 – ниска	2	3	5	4	12	6
<0,5 – много ниска	1	1	2	2	-	6

Специализацията на областите в Южна България в индустрията е по-висока от тази в Северна България, което обяснява до голяма степен социално-икономическия контраст в развитието от типа север-юг в България. За изследвания период в Северна България се наблюдава тенденция към намаляване на поляризацията по области в локализация на БДС в индустрията спрямо населението, като същевременно тя не се променя съществено.

В третичния сектор и в Северна и в Южна България се наблюдава спад в специализацията. За 2010 г. модата (най-често срещаната стойност) е както следва: за Северна България земеделие – много висока специализация, индустрия – ниска

специализация, услуги – ниска специализация, а за Южна България – земеделие и индустрия – умерена специализация, услуги – ниска специализация.

На табл. 26, 27 е показана типологична класификация на специализацията на българските области за 2001 г. и за 2010 г. За 2010 г. доминиращ тип е моноспециализацията в земеделието – 17 области, следвана от индустриална – 3 области, комплексна (земеделие и индустрия) – 3 области, индустрия и услуги – 2 области и без изявена специализация – 3 области.

Най-големи промени в специализацията спрямо 2001 г. се наблюдават в Югозападния район и западната част на Южния централен район, като областите излизат от “сянката на столичния град” и намират специализиращ сектор, което може да се отчете като положителна тенденция. Сериозен проблем, който се очертава пред повечето области, е липсата на диверсификация в специализацията, като потенциал за комплексна специализация от типа земеделие-услуги имат области като Благоевград, Смолян, Шумен, Велико Търново и др.

Таблица 26, 27. ТИПОЛОГИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ НА БЪЛГАРСКИТЕ ОБЛАСТИ СПОРЕД СПЕЦИАЛИЗАЦИЯТА ИМ ЗА 2001 г. И ЗА 2010 г. (ОБЛАСТИ БЕЗ СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ, С МОНОСПЕЦИАЛИЗАЦИЯ, С КОМПЛЕКСНА СПЕЦИАЛИЗАЦИЯ)

Година	Без специализация	Моноспециализация	
		Земеделие	Индустрия
2001	Пловдив, Пазарджик, Перник, София област, Благоевград	Видин, Монтана, Ловеч, Плевен, Велико Търново, Русе, Добрич, Разград, Силистра, Търговище, Шумен, Сливен, Ямбол, Хасково, Кърджали, Смолян	Габрово, Бургас, Стара Загора, Кюстендил
2010	Бургас, Перник, Велико Търново	Видин, Ловеч, Монтана, Плевен, Разград, Русе, Силистра, Добрич, Търговище, Шумен, Сливен, Ямбол, Благоевград, Кюстендил, Кърджали, Хасково, Смолян	Габрово, Пловдив, Стара Загора
Година	Комплексна специализация		
	Земеделие и индустрия	Индустрия и услуги	
2001	Враца	Варна, София (град)	
2010	София (област), Враца, Пазарджик	Варна, София (град)	

4.4.2. Корелационни зависимости между индексите на локализация по сектори

Настоящият анализ се допълва чрез изследване на регионалния разрез на корелационните зависимости между индексите на локализация по сектори за 2010 г. (табл. 28). Най-неблагоприятни стойности се регистрират в Северозападния район, в

Таблица 28. КОРЕЛАЦИОННИ ЗАВИСИМОСТИ МЕЖДУ СТОЙНОСТИТЕ НА ИНДЕКСИТЕ НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА БДС ПО СЕКТОРИ СПРЯМО НАСЕЛЕНИЕТО (2010)

Райони	Земеделие и индустрия	Земеделие и услуги	Индустрия и услуги
Северозападен	-0,11	-0,71	-0,13
Северен централен	-0,81	-0,89	0,53
Североизточен	-0,73	-0,84	0,90
Югоизточен	-0,63	-0,56	0,20
Югозападен	-0,48	-0,86	0,50
Южен централен	-0,56	-0,70	0,38

който освен липсата на съвместимост между специализация в земеделие и индустрия и земеделие и услуги не се наблюдава пряка статистически значима зависимост между локализацията на индустрията и услугите. Тази особеност подсказва за особена структура на пространствено-икономически връзки в района, както и за силното външно влияние на столицата.

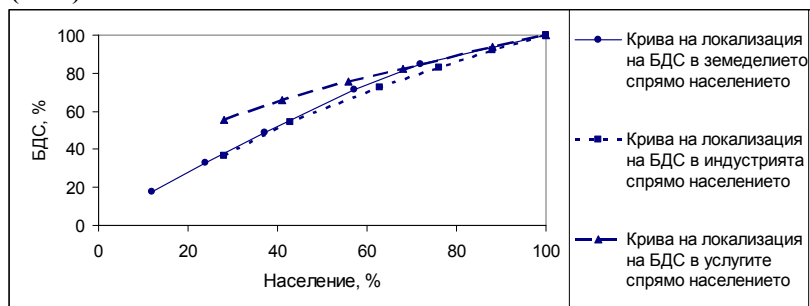
Като неблагоприятни могат да се оценят отрицателните стойности на коефициента на корелация между специализацията в земеделието и услугите на всички райони в България. Коефициентът на корелация между локализацията на индустрията и услугите по области е положителен в 5 от 6-те области, което доказва симбиозата между двата отрасъла. Тя се дължи както на преки структурни връзки между двата сектора (по-развитата индустрия генерира ръст на обслужващия сектор (транспорт, търговия, научно развойна дейност), така и наличието на общи фактори благоприятстващи развитието и на двата отрасъла.

4.4.3. Анализ чрез коефициента на локализация

От гледна точка секторната структура по райони в България най-равномерно спрямо населението по страната е разпределена БДС в индустрията, като това е резултат от унаследена структура от миналото (коефициента на локализация спрямо населението е 0,11), следвана от земеделието с коефициент на локализация 0,14. Най-неравномерно се развива третичният сектор поради силната му концентрация в големите градове – стойностите на коефициента за България е 0,28.

Полученият резултат се потвърждава чрез секторните криви на локализация по райони, представени на фиг. 23 (построени по метода описан от Isard, 1960).

Фигура 23. КРИВИ НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО, ИНДУСТРИЯТА И УСЛУГИТЕ (2010)

Настоящият анализ може да бъде допълнен и чрез изчисляване стойностите на коефициента на локализация по сектори за районите (табл. 29).

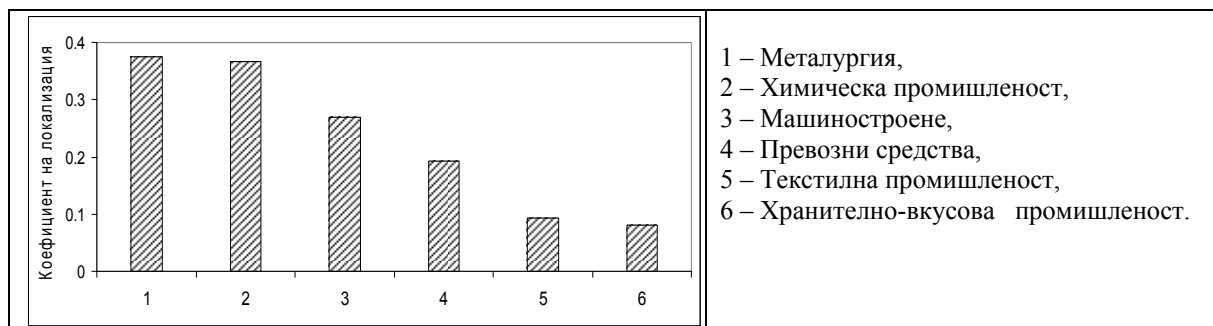
БДС в земеделието е относително равномерно разпределено по области в Северозападния район и Югоизточния район. Най-големи контрасти в разпределението му по области се наблюдават в Югозападния район, както и в Североизточния район, където е налице рязък контраст в специализацията на житницата Добрич и морската столица Варна.

Таблица 29. КОЕФИЦИЕНТ НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ ПО СЕКТОРИ, ИЗЧИСЛЕН НА БАЗА ОБЛАСТИ

РАЙОНИ	Северо-западен	Северен централен	Северо-източен	Юго-източен	Юго-западен	Южен централен
Земеделие	0,08	0,21	0,26	0,11	0,49	0,15
Индустрия	0,24	0,12	0,10	0,24	0,12	0,12
Услуги	0,02	0,07	0,18	0,11	0,30	0,10

За разлика от междурайонната структура вътрешнорайонно индустрията не е разпределена равномерно по страната, което подсказва за възможности за териториална оптимизация в този сектор. Най-равномерно по райони от изследваните промишлени отрасли спрямо населението се разпределя добавената стойност в хранително-вкусовата промишленост и текстилната промишленост, докато най-неравномерно е разпределението при химическата промишленост и металургията. Възходящата градация при коефициента на локализация корелира в известна степен с нарастването на изискванията на производството към територията и ресурсите ѝ, както и изискванията на пазара към производството (фиг 24).

Фигура 24. **КОЕФИЦИЕНТ НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА НЯКОИ ИНДУСТРИАЛНИ ОТРАСЛИ ЗА БЪЛГАРИЯ, ИЗЧИСЛЕН НА БАЗА РАЙОНИ**

Секторът на услугите е по-равномерно развит на вътрешно районно равнище, докато междурайонната поляризация се дължи на ролята на София като столица.

4.4.4. Коефициент на специализация на областите

По райони голямо отклонение в секторната структурата на икономиката спрямо средната за страната се наблюдава в Югоизточния район, Южния централен район и Северозападния район (със стойности на коефициента на специализация съответно 0,14, 0,12 и 0,10) във връзка с по-слабото развитие на третичния сектор спрямо средното за страната. Същата особеност отличава Северния централен район и Североизточния район, но структурата на тяхното БДС е по-близка до средната за страната.

На ниво област високи стойности на коефициента на специализация се наблюдават в Софийска област (0,26) и в София столица (0,16) във връзка със специализацията съответно във вторичния и третичния сектори, във Враца (0,27) и Стара Загора (0,30) поради локализацията на енергийни мощности. Най-представителни за страната са областите Велико Търново (0,02), Бургас (0,02), Варна (0,03) и Русе (0,05).

4.5. РЕГИОНАЛНИТЕ СОЦИАЛНИ РАЗЛИЧИЯ В БЪЛГАРИЯ И СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”

4.5.1. Пространствено-темпорална динамика на работните места

Освен състоянието на икономиката в страната голямо значение за изпълнението на целите на „Европа 2020” имат и междуобластните различия във функционирането на пазара на труда. Непосредствени ефекти в социалната сфера, произтичащи от добре функциониращ пазар на труда в комбинация с работеща икономика, е по-висока заетост, която осигурява по-високи доходи на домакинствата (табл. 30). Друг фактор, влияещ върху заетост и доходи на населението е образованието, като е налице умерена отрицателна корелационна зависимост между

Таблица 30. КОЕФИЦИЕНТ НА ПИЕРСЪН ЗА ОЦЕНКА НА КОРЕЛАЦИЯТА МЕЖДУ СОЦИАЛНИТЕ ПОКАЗАТЕЛИ В ТАБЛИЦАТА ЗА ОБЛАСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ (2010)

	Заетост	Висшисти	С основно и по-ниско образование	Медианен доход на човек от населението
Заетост	1	0,29	- 0,65	0,55
Висшисти	0,29	1	- 0,65	0,60
С основно и по-ниско образование	-0,65	-0,65	1	-0,46
Доход на човек от населението	0,55	0,60	-0,46	1

дела на незвършилите средно образование и заетостта по области (табл. 30).

Пазара на труда влияе върху образователната структура на населението като колкото е по-висок дялът на висококвалифицираните работни места в дадена област, толкова по-голяма мотивация за обучение може да се очаква сред обучавашите се. За да бъде анализирана ситуацията на трудовия пазар в България като базова година е използвана 1979 г. Спрямо референтната година през 2011 г. България е загубила около 1 млн. работни места, но загубите имат по-сериозен негативен косвен ефект предвид тяхната секторна и регионална структура. Значителен негативен ефект в социално-икономически план поражда загубата на около 680 000 работни места в промишлеността и около 730 000 в земеделието и горското стопанство през 2011 г. спрямо 1979 г. Ръстът на работните места в третичния сектор с около 400 000 не може да компенсира тази разлика. От пространствена гледна точка дисбаланса в разпределението на работните места също се задълбочава, като дялът на заетите в Северна България спада от 41,38% през 1979 г. до 33,97% през 2011 г.

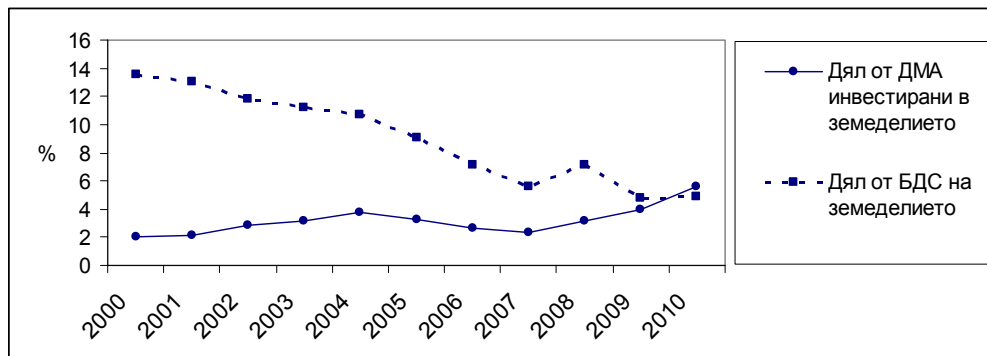
Земеделие. Работните места в земеделието се явяват балансиращия елемент, който може да осигури полицентрично развитие на страната. Показателно в това отношение е, че в най-слабо развития Северозападен район наетите в този сектор през 2011 г. са 1,38 пъти повече спрямо наетите в най-силно развития Югозападен район, като това съотношение е било почти същото и през 1979 г., когато броят на заетите в първичния сектор е бил над 10 пъти повече³. Земеделието дава възможност и за равномерно вътрешнорайонно развитие, тъй като разликата в дела на работните места между областите с най-голям и най-малък демографски потенциал е най-малка именно в първичния сектор, в райони с моноцентрично развитие като Североизточния и Югозападния район. В допълнение, земеделието може да е фактор за локализация на хранително-вкусовата промишленост в по-малки градове, което ще балансира диспропорционалното развитие между малките и средните градове в страната ни от една страна и големите градове от друга. Състоянието на земеделието е и ключовият фактор, влияещ върху демографската картина в българските села.

За да се развива сектор земеделие в България е необходимо добавената стойност, произвеждана в земеделието, да се връща под формата на инвестиции в него. От фиг. 25 може да се заключи, че за периода 2000-2010 г. българското земеделие страда от хроничен недостиг на разходи за ДМА (дълготрайни материални активи), което

³Според преброяването през 2011 г. броят на заетите в земеделието в Югозападния район надхвърля броят на заетите в същия сектор в Северозападния район с 8,34%. Частично това се дължи на факта, че преброяването отразява картината през месец февруари, когато активността в сектора е значително по-ниска. Оповестените резултати не променят извода по същество, тъй като разликата в броя на населението между двата района е много по-голяма (цели 2,7 пъти). В допълнение, дялът на работните места в земеделието в област София град според преброяването е едва 1,87%, а в най-пряко гравитиращата в стопанско отношение към нея София област – 1,96%. При настоящия анализ се приема, че земеделският потенциал на България е недостатъчно усвоен към момента.

непрекъснато понижава неговата тежест при формирането на БДС. През последните години започва промяна предимно под влияние на външни фактори, като най-важният от тях е членството ни в ЕС. От друга страна, следва да се отчита, че този ръст включва и добавената стойност от горското стопанство, свързано, по-скоро, с бързите темпове на обезлесяване на територията. Това поставя под съмнение дали растежът няма твърде висока екологична цена.

Фигура 25. ДИНАМИКА НА ДЕЛА ОТ ДМА ИНВЕСТИРАНИ В ЗЕМЕДЕЛИЕТО И НА ДЯЛ ОТ БДС НА ЗЕМЕДЕЛИЕТО В ПЕРИОДА 2000-2010 г.

Преработваща промишленост. Пространственото разпределение на работните места в преработващата промишленост към 2010 г. също спомага за намаляване на междурайоните дисбаланси в България. Делът на заетите в сектора в най-развятия ЮЗР в този отрасъл се ограничава до 26-28% като приблизително същият дял е характерен и за 1979 г., когато заетите са били около 2 пъти повече. Следователно, колкото е по-голям дела на заетите в преработващата промишленост, толкова по-малка би била относителната тежест на работните места в ЮЗР, което ще осигури така необходимия на България умерен полицентризм. Въпреки положителния ефект, който има за намаляване на междурайонните различия, развитието на преработващата промишленост, както и на земеделието и услугите, могат да променят значително вътрешнорайонните баланси на работните места. За да бъде изследвана тази промяна в работата се възприема следния метод:

1. Областите във всеки район се ранжират съобразно показателя брой на население.
2. Като критерий се използва отношението на индекса на локализация на работните места по сектори на всяка област в района към същия показател за най-голямата област, като съобразно получаващите се стойности се формират 3 категории за въздействие на сектора върху териториалния баланс на работните места в района – балансиращ, почти неутрален и дебалансиращ (табл. 32).
3. Делът на съответните области в района, за които секторът изпълнява балансиращ, неутрален или дебалансиращ ефект, е представен в табличен вид.

Таблица 32. КАТЕГОРИИ ЗА ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИТЕ СЕКТОРИ ВЪРХУ ТЕРИТОРИАЛНИЯ БАЛАНС НА РАБОТНИТЕ МЕСТА СЪОБРАЗНО СТОЙНОСТИТЕ (В) НА ОТНОШЕНИЕТО НА ИНДЕКСА НА ЛОКАЛИЗАЦИЯ НА РАБОТНИТЕ МЕСТА В СЪОТВЕТНАТА ОБЛАСТ КЪМ СЪЩИЯ ПОКАЗАТЕЛ В НАЙ-ГОЛЯМАТА ОБЛАСТ В РАЙОНА

Стойности	Категория
$V < 0,9$	Дебалансираща
$0,9 < V < 1,1$	Почти неутрална
$V > 1,1$	Балансираща

На база горепосочения метод е съставена табл. 33. От нея може да се заключи, че влиянието на преработващата промишленост за постигане на балансирано развитие на този етап е положително в СИР, ЮИР и ЮЗР.

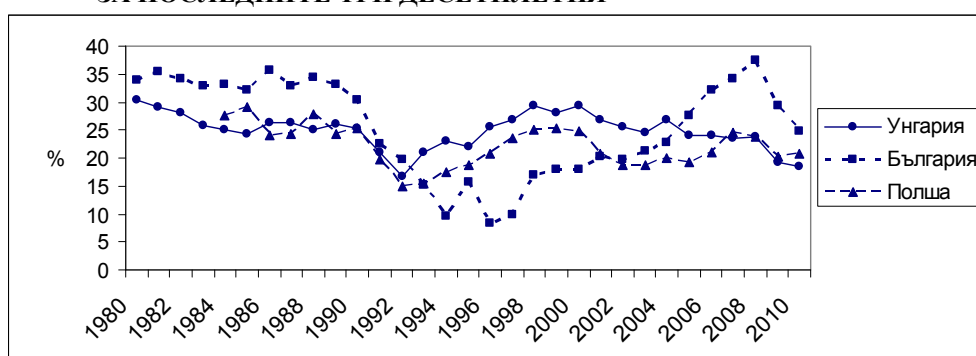

Таблица 33. **ЕФЕКТИ, КОИТО ПОРАЖДАТ СЕКТОРИТЕ НА ИКОНОМИКАТА ЗА ТЕРИТОРИАЛНО РАЗВИТИЕ НА РАЙОНИТЕ**

Земеделие						
	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
Балансиращ	25%	75 %	100%	66 %	100%	100%
Почти неутрален	0%	0%	0%	33%	0%	0%
Дебалансиращ	75 %	25%	0%	0%	0%	0%
Преработваща промишленост						
	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
Балансиращ	25%	25%	100%	100%	0%	100%
Почти неутрален	25%	0%	0%	0%	50%	0%
Дебалансиращ	50%	75%	0%	0%	50%	0%
Услуги						
	СЗР	СЦР	СИР	ЮИР	ЮЦР	ЮЗР
Балансиращ	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Почти неутрален	75%	50%	0%	0%	25%	0%
Дебалансиращ	25%	50%	100%	100%	75%	100%

Традиционното обяснение за намаляване на заетостта в промишлеността през последните десетилетия е въвеждането на нови технологии. Това не може да бъде разглеждано като най-важния фактор за тенденцията в България. Упадъкът на българската индустрия се наблюдаваше през 90-те години в период, когато възможностите за просперитет на сектора бяха значителни. Тези възможности се породиха вследствие новата геополитическа ориентация на страната, от процесите на деиндустриализация в Европа, както и от относително високото търсене на промишленни продукти в Европа и извън нея. В противовес, обаче през 90-те години инвестициите, реализирани в българската икономика спаднаха трайно под 20% от БВП за период от 9 години, което в комбинация с ниските инвестиции в НИРД доведе до фалит на голяма част от българските предприятия (фиг. 26). Подобна траен инвестиционен спад не се наблюдава в Полша и Унгария, поради което двете държави успяха да запазят известна част от индустриалния си потенциал и в настоящето.

Фигура 26. **ИНВЕСТИЦИИ КАТО ПРОЦЕНТ ОТ БВП ЗА УНГАРИЯ, БЪЛГАРИЯ И ПОЛША ЗА ПОСЛЕДНИТЕ ТРИ ДЕСЕТИЛИТИЯ**

Третичен сектор. Възходът на третичния сектор е най-важната причина за формирането на почти моноцентричен модел на регионално развитие в България. Градовете с по-изгодно транспортно и търговско положение, като София, Варна и Бургас получават допълнителен импулс за развитие, тъй като разполагат с по-голям капацитет за информационен обмен и използване на ползите от него. Този дисбаланс носи обективен характер, задълбочавайки не само междурайонните, но и вътрешнорайонните различия, както и различията от типа голям град-малък град-село. Например, само в столицата са концентрирани около и над 40% от работните

места в сектори силно зависими от информационната обезпеченост като финансови и застрахователни дейности. В допълнение, социално-икономическата тежест на столицата нараства поради големия дял работни места в търговията (38% от тези в страната), което е пряко следствие от високата концентрация на капитали в столицата.

Влияние на инвестициите върху регионалното развитие на трудовия пазар. Загубата на около 1 млн. работни места е най-сериозният фактор пораждащ социалните и регионални предизвикателства в България за последните 30 години. Причините не се свеждат само до външна конкуренция, недостиг на инвестиции и междусекторна трансформация. По данни на ООН през 80-те години дори с по-нисък обем инвестиции по константни цени, България е поддържала с около 1/3 повече работни места, което логично поражда въпросът дали регионалната структура на инвестициите в България е оптимална.

Практическото решение изисква фокусиране върху социалната ефективност на инвестициите по райони. За периода 2005-2011 г. около половината от всички разходи за дълготрайни материални активи (ДМА) се локализируют в Югозападния район, но чрез тях се поддържа едва около 1 млн. работни места, докато чрез останалата 1/2 от разходите за ДМА (инвестирани извън югозападния район) се поддържат около 2 млн работни места. Намалването на тази диспропорция чрез секторно и териториално реструктуриране на инвестициите може да помогне за намаляване на безработицата в страната.

4.5.2. Заетост в публичния сектор и регионална справедливост

Регионалната икономическа справедливост на социалната политика в дадена държава се изразява в постигане на равновесие между ресурсите, които се събират от региона от страна на държавата и ресурсите, които държавата влага за подпомагане развитието на региона. Индексът на локализация на държавните вложения на ресурси в региона спрямо регионалното БВП може да се разглежда като един от критериите за оценка на регионалната справедливост.

Друг критерий, през който може да бъде пречупена регионалната политика от гледна точка на регионалната справедливост е социален. Индексът на локализация на държавните инвестиции спрямо населението може да се разглежда като втори от критериите при оценка на регионалната справедливост.

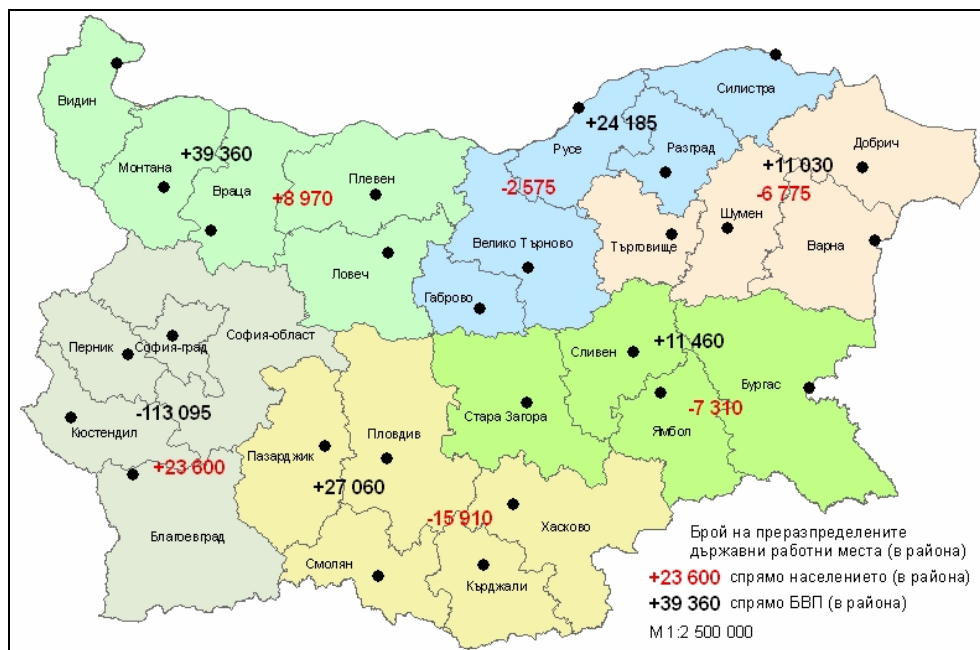
Трети критерий, по който може да бъде оценена държавната регионална политика, условно ще бъде наречен “индикативен” критерий. Той отразява държавните регионални инвестиции спрямо субективно поставени цели. Например, ако държавата се стреми икономическата и демографската тежест на определен район да достигне 20% от националната, логично е, че тя би трябвало да инвестира поне 20% от всички нейни инвестиции в района.

За да се направи оценка на държавната политика като индикатор ще бъде използван броят на преразпределените държавни работни места спрямо така възприетите критерии. От икономическа гледна точка за 2011 г. държавата е преразпределила около 113 000 работни места към по-слабо развитите райони за сметка на най-развития ЮЗР (карта 11), което по същество е реален израз на териториална солидарност. В допълнение, най-облагодетелствуван от преразпределението е и най-бедния СЗР, който увеличава работните си места с близо 40 000 вследствие държавната регионална политика.

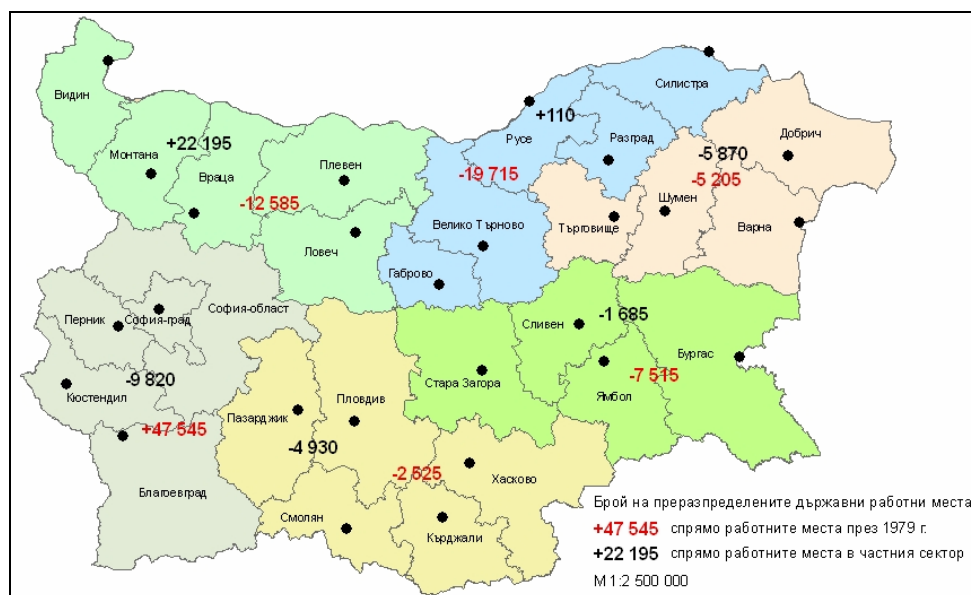
От гледна точка възприетия социален критерий ЮЗР има най-висок индекс на локализация 1,11 или което в реално изражение е еквивалентно на около 23 000

повече работни места в публичния сектор спрямо полагащите се работни места според критерия брой на населението. Другият облагодетелствуван район е СЗР с около 9 000 допълнителни работни места, докато най-висока отрицателна стойност е налице при ЮЦР – около 16 000 по-малко работни места в обществените предприятия спрямо полагащите се по критерия брой на населението.

Карта 11. ПРОСТРАНСТВЕНО ПЕРЕРАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ РАБОТНИ МЕСТА (2011 г.) ПО РАЙОНИ СПРЯМО РЕГИОНАЛНОТО БВП (2010 г.) И НАСЕЛЕНИЕТО (2011 г.)

Карта 12. ПРОСТРАНСТВЕНО ПЕРЕРАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА ДЪРЖАВНИТЕ РАБОТНИ МЕСТА ПРЕЗ 2011 г. СПРЯМО РАБОТНИТЕ МЕСТА В ЧАСТНИЯ СЕКТОР ПРЕЗ 2011 г. И РАБОТНИТЕ МЕСТА ПРЕЗ 1979 г. ПО РАЙОНИ

Регионалната справедливост може да бъде оценена и чрез анализ на териториалното преразпределение на работните места вследствие функционирането на обществения сектор при използване на база работните места в частния сектор. Най-висок индекс на локализация на работните места в обществения сектор спрямо частния отново има СЗР район, като държавата е преразпределила около 22 000

работни места към него. Най-висок принос за това преразпределение има ЮЗР район, като преразпределените работни места от него са около 9 800 (карта 12).

Разглеждане на последния (индикативен) критерий се налага поради следната особеност: през последните 20 години междурайонните различия в България нараснаха значително, поради което делът на отделните райони по показатели като БВП и население се отдалечава все повече от желаните стойности. Като база за сравнение е възприета 1979 г. (през която всички работни места са се осигурявали от държавата), като промяната в териториалното им разпределение е показана на карта 12. Най-печеливш от промяната на регионалната структура на държавните работни места в България е ЮЗР, който печели около 47 500 работни места, а в най-неблагоприятно положение е СЦР, който намалява работните си места с около 20 000.

Освен промяната в географията на работните места, като небалансирана може да се оцени политиката на държавата на трудовия пазар, изследвана през призмата град-село. През 2011 г. заетите в обществените предприятия в селата са едва 145 400 души, което съставлява 20,32% от всички заети в този сектор. Значителна роля за нарушаване на баланса има закриването на училища, читалища и центрове с медицински функции в селата, с което държавата и местната власт намалиха значително инвестициите си в развитието на българските села.

4.5.3. Заетост, образование, доходи – опит за корелационен анализ

Връзката заетост – доходи. За изучаване на пространствените аспекти на посочената зависимост са формирани 4 групи по 7 области според ранга им по фонд работна заплата на човек, като за всяка група е определена средната, медианната, максималната и минималната стойност на дела на хората живеещи в материални лишения (табл. 35). Като цяло от данните, представени в таблицата, може да се заключи, че по-големият фонд работна заплата е един от важните фактори за намаляване на дела на хората живеещи в материални лишения.

Таблица 35. **ФОНД РАБОТНА ЗАПЛАТА НА ЧОВЕК ПО ОБЛАСТИ И СРЕДНАТА, МЕДИАННАТА, МАКСИМАЛНАТА И МИНИМАЛНАТА СТОЙНОСТ НА ДЕЛА НА ХОРАТА (В %) ЖИВЕЕЩИ В МАТЕРИАЛНИ ЛИШЕНИЯ ПРИ РАЗЛИЧНИ НЕГОВИ СТОЙНОСТИ (2008 г.)**

Фонд работна заплата	Брой области	Минимум	Медиана	Средна стойност	Максимум
до 1170 лв	7	35,00	49,00	49,87	60,60
1170-1350 лв	7	39,70	49,20	47,79	58,50
1350-1700 лв	7	25,20	42,60	44,30	61,80
над 1700 лв	7	25,80	36,70	39,37	53,20

Другите фактори, определящи дела на хората живеещи в материални лишения могат да бъдат систематизирани по следния начин:

1) При нисък брой работещи на 1000 души население фонд работна заплата се разпределя върху по-малко домакинства, което покачва дела на бедните хора в съответната област. 2) При високи дисбаланси при междусекторното и междуобщинското разпределение на фонд работна заплата в дадена област трудовият пазар има по-малък принос за намаляване на бедността, напр. област Стара Загора. 3) В някои области домашното стопанство успява да компенсира ниския фонд работна заплата и да намали дела на бедните. В други области делът на хората живеещи в материални лишения е относително по-нисък поради трансфери на парични средства от страна на млади хора напуснали родните си места преди време.

Връзка доходи и образование в България. С цел на изследване на пространствените аспекти на посочената зависимост са формирани както и по-горе 4 групи по 7 области според ранга им по дела на хората с доходи под линията на бедност, като за всяка група е определена средната, медианната, максималната и минималната стойност на незавършилите основно образование на възраст 15-19 г. (табл. 36). Доминиращата възходяща градация на параметрите в таблицата потвърждава установената по-горе зависимост между дела на бедните и отпадащите от училище.

Особено важно значение има максималната стойност, като при дял на населението живеещо под областната линия на бедност до 18%, дялът на незавършилите основно образование е около и под 10%. Следва да се има предвид, че тази стойност не се формира само вследствие отпадането от училище, като другите фактори, които влияят върху нея са:

Таблица 36. ДЯЛ НА ХОРАТА С ДОХОД ПОД 60% ОТ МЕДИАННИЯ ПО ГРУПИ ОБЛАСТИ (ОСРЕДНЕНА СТОЙНОСТ ЗА ПЕРИОДА 2007-2010 г.) И СРЕДНАТА, МЕДИАННАТА, МАКСИМАЛНАТА И МИНИМАЛНАТА СТОЙНОСТ НА НЕЗАВЪРШИЛИТЕ ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ ВЪВ ВЪЗРАСТ 15-19 г. (КЪМ ПРЕБРОЯВАНЕТО 2011 г.)

Дял бедни	Брой области	Минимум	Медиана	Средна стойност	Максимум
до 18%	7	3.65	6.63	6.68	10.15
18-20%	7	4.44	10.56	10.57	14.72
20-22,3%	7	9.75	12.08	12,26	14.75
над 22,3%	7	6.95	11.31	13,42	29.31

1) По-късен старт на учебния процес; 2) В някои области с по-малък демографски потенциал (напр. Смолян, Габрово), дялът на незавършилите основно образование в възраст 15-19 г. е много нисък, вследствие от по-големите възможности на социалните служби да работят с рискови групи; 3) Понякога изоставането от учебния процес е следствие факта, че родителите временно заминават да работят в чужбина.

4.5.4. Регионални различия в равнището на образование и доходите

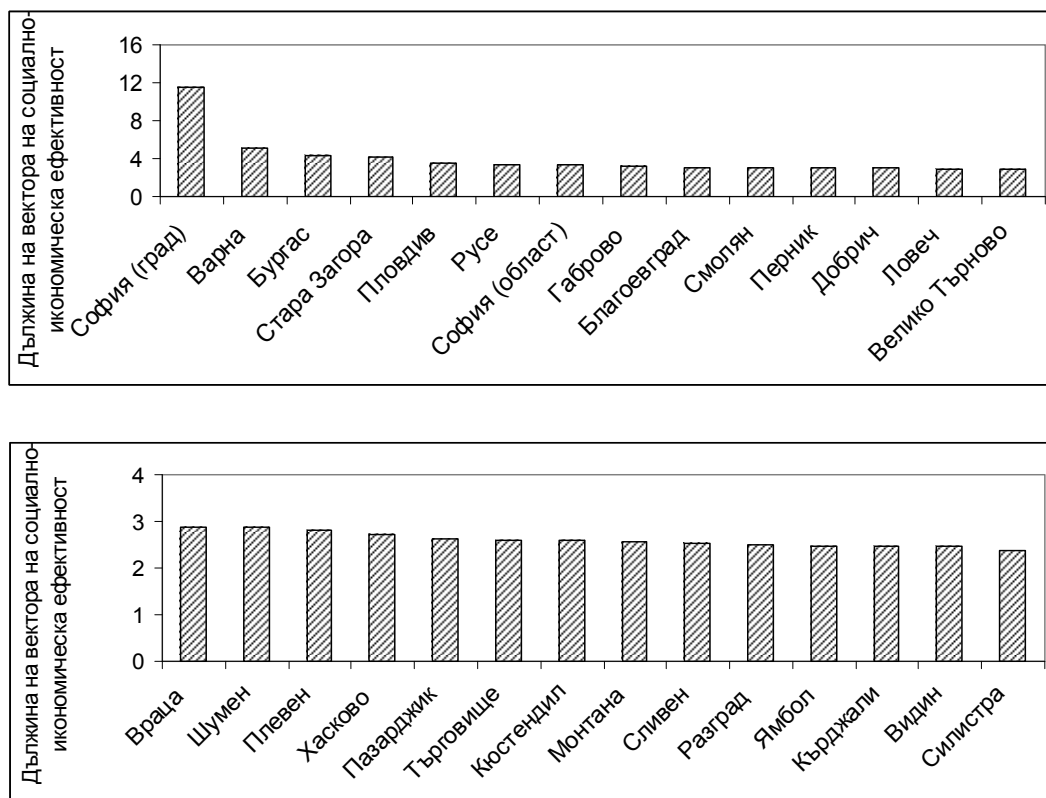
Анализът показва, че междурайонното разпределение в броя на висшистите е по-неравномерно в по-младите възрастови групи (25-29 г. и 30-34 г.) към 2011 г. От гледна точка на доходите фонд работна заплата нараства с темп изпреварващ средния за страната само в областите София град и Варна за периода 2000-2009 г., което може да се оцени като неблагоприятно.

4.6. КОМПЛЕКСНА ОЦЕНКА НА МЕЖДУОБЛАСТНИТЕ РАЗЛИЧИЯ

За оценка на състоянието на българските области по възприетия във втора глава модел на „Вроцлавска таксономия” са изчислени модули (в относителни единици) на социално-икономическите вектори за всички области в България и социално – икономически дистанции, като за изходни данни са използвани стойностите на 10 показателя за 2008 г. по области – медицински персонал, разходи за ДМА, заетост, нетни приходи от продажби, брутна добавена стойност, наети лица с висше образование, лица работещи в сферата на образованието и научно-развойната дейност, средна работна заплата, лица, които не са застрашени от бедност (всеки от показателите – на 1000 души население).

Анализ междурайонни различия чрез дължините на социално – икономически вектори и дистанции. С най-голяма дължина е векторът на област София град 11,54, следвана от Варна 5,13 и Бургас 4,31, докато най-малка дължина на вектора на социално-икономическа ефективност по изследваните показатели имат областите Видин 2,46 и Силистра 2,37 (фиг. 38).

Фигура 38. ДЪЛЖИНА НА ВЕКТОРА НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА ЕФЕКТИВНОСТ ПО ОБЛАСТИ В БЪЛГАРИЯ С РАНГ 1-14 И 15-28

По райони с най-благоприятни средни стойности се отличава ЮЗР – 4,70. Въпреки това от всички области в него само столицата има стойности на вектора по-високи от средните за страната. По-високите стойности на Благоевградска спрямо Кюстендилска област се дължат частично на благоприятното ѝ географско положение, което дава възможности за трансгранични икономически връзки с Гърция, както и на двата университета, разположени в областния център, които влияят благоприятно върху социалните параметри.

Най-голяма социално-икономическа дистанция в района се наблюдава между област София град и област Кюстендил 13,35, докато най-малко е тя между София област и Перник – 1,50. Другите относително по-ниски социално-икономически разстояния, които се регистрират в района, са между Кюстендил и Перник – 1,60 и Кюстендил и София област – 2,55, докато относително голяма е дистанцията Кюстендил - Благоевград 5,15 и Перник - Благоевград 4,72.

Доказателство за силното влияние на столичния град извън рамките на ЮЗР може да се открие при съпоставка на социалните разстояния между Пазарджик и София област 2,92, като то е по-ниско от Пазарджик-Пловдив 3,23. Следователно, Пазарджик най-общо може да се разгледа като област, „попадаща” в смесено поле на влияние на първия и втория по големина град в България.

Най-голяма дължина на социално-икономическия вектор в ЮЦР има област Пловдив 3,58, следвана от област Смолян 3,02, докато останалите 3 области имат

почти равна дължина на вектора – Пазарджик, Хасково 2,72 и Кърджали 2,46 (фиг. 38). Средната дължина на вектора за района е 2,88 или с близо 13% по-ниска от средната за страната, но като неблагоприятно следва да се отчете, че 3 от 5-те области имат стойности под нея. Полученият резултат дава основание направлението запад-изток да бъде определено като водещо от гледна точка социално-икономическите контрасти по територията в района, като тази особеност би се проявила още по-ясно в случай, че не се включи област Пазарджик, която все по-силно гравитира към ЮЗР. Освен с плавна западна граница районът се отличава с много плавна източна граница със социално-икономически разстояния Хасково-Ямбол – 1,72 и Пловдив-Стара Загора – 2,26.

С най-голяма дължина на вектора в ЮИР се отличава област Бургас 4,31, следвана от област Стара Загора 4,08, област Сливен 2,53 и област Ямбол 2,47 (фиг. 38). По-силното развитие на Бургас спрямо Стара Загора може да се отдаде предимно на по-благоприятното икономическо географско положение. Характерни за ЮИР са много стръмните вътрешнорайонни граници – социално-икономическата дистанция между Бургас и Ямбол е 4,29 (най-голямото за района), между Бургас и Сливен 4,03, между Стара Загора и Сливен 4,06 и Стара Загора и Ямбол 4,06. Относително плавна е границата между Ямбол и Сливен, като социално-икономическото разстояние между тях е едва 0,99. От пространствена гледна точка, на ниво област, районът се отличава с относително по-слабо развита централна част – областите Сливен и Ямбол и по-силно развита периферна част – областите Стара Загора и Бургас.

В СИР по области с най-голям вектор се отличава област Варна 5,13, следвана от област Добрич 2,98, област Шумен 2,86 и област Търговище 2,60 (фиг. 38). В района се наблюдават някои много стръмни вътрешнообластни граници Варна-Шумен 4,68 и Варна-Добрич 4,61, както и плавни граници Търговище-Шумен 1,24, Добрич-Шумен 1,78. От пространствена гледна точка доминиращият контраст на областно ниво в района е запад-изток, като съществена роля за това има предимството в икономическото географско положение на областите Добрич и Варна определено от излиза им на Черно море.

СЦР се отличава с много големи диспаритети в социално-икономическото развитие. С най-голяма дължина на вектора се отличава област Русе 3,37, следвана от област Габрово 3,26, област Велико Търново 2,94, област Разград 2,50 и област Силистра 2,37. По-силното развитие на област Габрово спрямо Велико Търново се проявява по икономическите показатели, докато по социалните показатели, включени в настоящето изследване, съществува относителен баланс между двете области. В района се наблюдават някои относително по-стръмни граници Русе-Силистра 3,23, Русе-Разград 3,17, както и по-плавни граници Разград-Силистра 1,68. От пространствена гледна точка основният диспарат в района е между относително по-развитата му западна част и по-слабо развитата източна част.

Основен проблем на СЗР е липсата на силно развита област, която да се явява център на развитие, генерираща импулси за развитие в останалите му части. С най-голяма дължина на вектора е област Ловеч 2,95, следвана от област Враца 2,88, област Плевен 2,82, област Монтана 2,55 и област Видин 2,46. СЗР се отличава с плавни междуобластни граници Видин-Монтана 1,55, Плевен-Ловеч 1,90, Враца-Монтана 2,13, Враца-Ловеч 2,29, Враца-Плевен 2,39. Най-голямата социално-икономическа дистанция в района се регистрира между областите Видин и Враца 2,67. От пространствена гледна точка основният диспарат в района на областно равнище е между по-силно развитата му източна част и по-слабо развитата западна част.

4.7. ВЪЗМОЖНИ ДОПЪЛНИТЕЛНИ МЕХАНИЗМИ ЗА ПОДПОМАГАНЕ ИЗПЪЛНЕНИЕТО НА СТРАТЕГИЯТА „ЕВРОПА 2020”

4.7.1. Повишаване на инвестиционната ефективност на ЕС

Генерален проблем за Европейския съюз е загубата на конкурентоспособност спрямо другите два полюса на развитие – Северна Америка и Югоизточна Азия. Същевременно европейските капитали се инвестират именно в тези и други зони, генерирайки икономически растеж в тях и задълбочавайки кризата в европейското пространство. В този смисъл една от възможните ефективни кохезионни политика би била стимулиране на пространственото пренасочване на част от инвестиционния поток към Източна Европа. Практически израз на тази политика би се заключавала в строежа на нови индустриални предприятия или модернизирани на съществуващите мощности в Източна Европа в отраслите с висока добавена стойност от страна на големите транснационални европейски корпорации в сътрудничество с местните фирми, индикатор за което би било смесената форма на собственост върху тях. Аргументите в полза на такава политика са:

1. Чрез тази политика се усилват пространствено-икономическите връзки в рамките на Европейския съюз, което е необходимо с оглед засилващият се процес на интеграция.

2. Тази политика би имала средносрочен и дългосрочен икономически и социален ефект върху страните от Източна Европа, защото предприятия със смесен капитал в тях ще генерират устойчиви във времето работни места, високи заплати за работниците, добавена стойност и приходи за бюджета.

3. Създадените работни места и повишеното БВП ще спомогне за намаляване на миграционния поток от работна сила от Източна към Западна Европа. Тази цел е от особено значение за постигане устойчиво демографско развитие във всички страни от Европейския съюз.

4. Дискутираната политика ще доведе до усилване на вътрешната конкурентоспособност в рамките на Европейския съюз. Това ще спомогне за повишаване на общата конкурентоспособност на европейската икономика спрямо тази на Япония и САЩ.

За да бъде направена количествена оценка на параметрите за практическото прилагане на така формулираната хипотеза за България ще бъде разгледан референтният период 2006-2009 г. За този период средният БВП на България е близо 28,983 млн. евро годишно, докато средногодишният инвестиционен поток на страните от ЕС извън него е около 363250 млн. долара. Ако се допусне целева стойност на тази компонента от кохезионната политика би била ръст на чуждите инвестиции от ЕС към страната ни с допълнителни 10% от регистрираното през тези години БВП без тях то това означава пренасочване на едва 0,8% от инвестиционния поток към България, което може да се счита за постижимо. Аналогична политика е възможно да бъде прилагана и спрямо другите източноевропейски държави с изключение на голямата полска икономика. Изчисленията за изследвания период показват, че пренасочване на 6,7% от инвестиционния поток насочен извън Съюза към него, биха били достатъчни за ръст на инвестициите, измерени като % от БВП, с 5% в слабо развитите страни членки на ЕС – Унгария, Литва, Латвия, Словакия, Естония с 10% в най-слабо развитите Румъния и България⁴.

⁴Полша не е включена в изследването поради твърде големия брой население следователно и инвестиции необходими за възстановяването ѝ, докато Чехия и Словения са достатъчно добре развити за да могат да

4.7.2. *Повишаване на ефективността на политиката на България за изпълнение на стратегията „Европа 2020“*

През настоящото десетилетие най-добре развити са областите София столица и Варна, а по-високи социално-икономически показатели от средните за страната имат областите, Бургас и Стара Загора (фиг. 38). Причина за това е, че тези области имат специализация в индустрията или индустрията и услугите. Повечето от слабо развитите области имат специализация предимно в земеделието. Следователно, насърчаването на развитието на индустрията и услугите в тези области е ключ към икономическия им растеж без това да намалява икономическата им активност в областта на земеделието. Развитието на индустрията и услугите изисква привличане на големи инвестиции, включително и чуждестранните. Стимулирането на териториалното реструктуриране на инвестициите е само частично решение. То трябва да бъде допълнено от повишаване на общата ефективност на вложени чуждестранни инвестиции, като се стимулира насочването им към по-високо технологични отрасли и с висока добавена стойност. Практическо измерение на това е строежът на индустриални предприятия със смесени капитали и териториалното им оптимално разположение чрез стимулиране на клъстери. Те осигуряват високодоходни работни места и ръст на БВП, както и повече приходи в бюджета. Може да бъде стимулирано и насочването на българските инвестиции към останалите отрасли (напр. земеделие, туризъм, търговия, хранително-вкусова и лека промишленост).

За да се стимулират инвестициите в производството са необходими вложения в инфраструктура и човешки ресурси. От голямо значение е завършването на магистралния пръстен на България както и обновяването на първокласната, второкласната и третокласната пътна мрежа и повишаването на средната скорост на българските железници. Така България ще може да се възползва максимално от изгодното си транспортно-географско положение (България е единствената балканска страна, през която минават 5 еврокоридора). Необходимо е да се продължи политиката за реновиране на стари индустриални зони, а в някои случаи при целесъобразност може да се инвестира и в създаването на нови индустриални зони в областните градове.

Изпълнението на стратегията „Европа 2020“ предполага и по-големи инвестиции в образование и човешки ресурси. Тези инвестиции имат положителен ефект върху заетостта, тъй като при по-квалифицирани работници работодателят спестява разходи за обучението им, които може да вложи в машини и оборудване. Освен това тези работници имат по-висока производителност на труда. За образованието и квалификацията много важна роля имат българските университети.

Преход към полицентричен модел на развитие

Възприетата Национална концепция за пространствено развитие за периода 2013-2025 г. (www-bgregio.eu) прави първи опит за йерархизиране на градовете с цел бъдеща подкрепа на по-важните от тях за осигуряване на полицентрично развитие на България, което може да бъде оценено положително. Същевременно дискуссионен остава въпросът доколко изборът на критерии за определянето им е целесъобразен. Например, от избраните 9 града на първо и второ равнище 5 са в Южна България, а 4 – в по-слабо развитата Северна България, което по-скоро ще задълбочи диспаратите

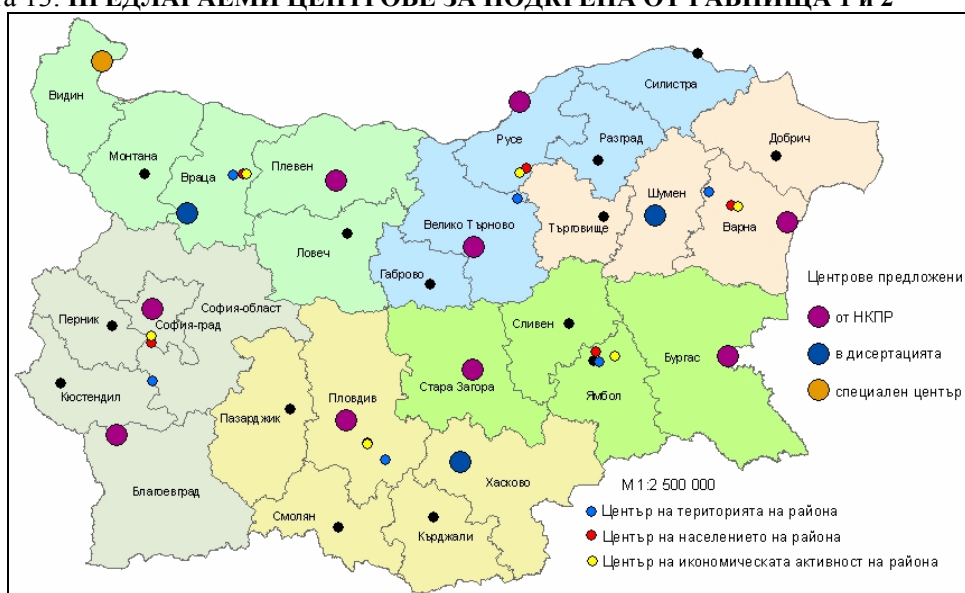

привличат необходимия обем инвестиции. Дори да се предположи, че в резултат на инвестициите БВП на всяка от държавите ежегодно е с около 30% по-висок спрямо регистрирания, то необходимата сума инвестиции за пренасочване като % от всички инвестиции извън ЕС при така зададените параметри остава ниска.

между двете части на страната ни. Ако в качеството на критерии се използва центърът на територията на България – 3 от избраните градове са разположени в Югозападна и Североизточна България, 2 – в Югоизточна България и само 1 – в Северозападна България, което предвид моментното разпределение на икономическата активност по територията на страната едва ли ще промени съществуващите дисбаланси. Друго предизвикателство е, че Видин остава крайно отдалечен от най-близкия до него център от второ ниво, което ще оказва задържащо влияние върху развитието му и в бъдеще. Като цяло избраните 9 центъра за подкрепа от ниво 1 и 2 са недостатъчни за да се реализира модела на умерен полицентризъм.

Алтернатива на избраната схема може да бъде избора на 12 града за подкрепа от ниво 1 и 2, разпределени по 2 във всеки район. Първият град е най-тежкия икономически център, който привлича центъра на икономиката към себе си, докато вторият град играе балансираща роля теглейки центъра на икономиката обратно към центъра на територията на всеки район (карта 13).

Карта 13. ПРЕДЛАГАЕМИ ЦЕНТРОВЕ ЗА ПОДКРЕПА ОТ РАВНИЩА 1 и 2

В ЮЗР центърът на икономиката е изместен предимно на север спрямо центъра на територията. Предвид тази особеност изборът на Кюстендил или Благоевград като балансиращ център е подходящ. Решението на Националната концепция за пространствено развитие да бъде подкрепен университетския център е логично от гледна точка необходимостта от формиране на икономика на знанието в страната ни в перспектива.

В ЮЦР центърът на икономиката е изместен на северозапад спрямо центъра на територията. Следователно, в случай че град за подкрепа от второ равнище остане само Пловдив това изместване ще продължи и териториалният дисбаланс ще се засилва. В този смисъл подходящ център, който може да има балансираща роля в района е Хасково, евентуално в комбинация с Димитровград.

В ЮИР избраните в Националната концепция за пространствено развитие центрове за подкрепа Стара Загора и Бургас са добре обосновани предвид географското им положение.

В СИР центърът на икономиката е изместен на югоизток спрямо центъра на територията като ако Варна остане единствен център за подкрепа този дисбаланс ще се задълбочава в бъдеще. За намаляване на контрастите запад-изток в района би било целесъобразно Шумен да изпълнява ролята на втори център за развитие.

Необходимостта от изместване на икономическия център в южна посока в СЦР е отчетена в Националната концепция за пространствено развитие, като за втори център е избран Велико Търново. Потенциал да бъде такъв център има и Габрово в случай, че районът се специализира в подотрасли и производства свързани с машиностроене, текстилна промишленост, санитарен фаянс. Изборът на Велико Търново създава предпоставки за съживяване на електрониката, което може да се оцени като положително.

В СЗР подкрепата само за Плевен ще измести още повече центъра на икономиката на изток, което дебалансира развитието на района. Би било целесъобразно Враца да бъде обособен като втори център, който да притегля икономическия център в югозападна посока към центъра на територията. В допълнение, предвид тежкото си състояние Видин би могъл да бъде обособен като 13-ти център за специална подкрепа.

Подкрепа за най-бедните райони

За успешно развитие на България по критериите Европа 2020 и успешно интегриране на страната в ЕС важно е да се разработи и „Стратегия за развитие на бедните райони на България”, която би могла да включва:

1. Създаване на работни места. Най-сериозен проблем за по-малките общини е липсата на работни места. Тяхното създаване може да стане успоредно с технологичното обновяване на големите градове и богатите общини. Това включва стимулиране преместването на част от хранително-вкусовата, текстилната, обувната и други промишлености от областния център към по-малките градове. Така ще се осигури по-директна връзка между селскостопанския производител и преработвателя на неговата продукция.

2. Подкрепа за развитие на земеделие с традиционни сортове култури. Конкурентоспособността на българските земеделски продукти на европейския, руския и нашия пазар до голяма степен произтича от по-добрите вкусови качества на произведената продукция. За съжаление, в последните години се експериментира с посаждането на нови сортове, които дават по-високи добиви, но хранително-вкусовата им стойност не е на високо ниво. Поради това потребителите често закупуват и вносни плодове и зеленчуци, от което страда българското производство. Възвръщането на конкурентоспособността на българското земеделие е свързано с подкрепа на засаждането на традиционни сортове плодове и зеленчуци, отглеждани от много години в България. Същият извод важи и за хранително-вкусовата промишленост като е необходимо по-строго съблюдаване на съставките при изготвянето на млечни и месни изделия.

3. Осигуряване на по-директна връзка между производител и потребител. По-конкретно в най-големите български градове могат да се създадат магазини, предлагащи директно стоки от производителя.

4. Политика на диверсификация. В големите села тя може да е свързана с развитие на малки цехове, например шивашки или консервни. Успоредно с това трябва да се наблегне върху селския туризъм. Голям потенциал има усвояването на минералните извори, които могат да стимулират развитието на балнеоложки туризъм.

5. Инвестиции в човешки ресурси. В бедните райони се наблюдава по-висока концентрация на отпадналите от училище. За намаляване на дела им е необходимо да се увеличи броя на защитените училища. Вече отпадналите от училище следва да се насърчат да преминават през курсове за квалификация като завършването им да гарантира практическа диплома, различна от тази за средно образование.

Практическата диплома удостоверява, че те имат достатъчно умения да извършват дейност, за която не се изисква средно образование, например шофьор, строител, дърводелец, шивач и др.

6. Създаване на фонд за бедни общини. Бедните общини страдат от това, че рядко печелят европейски проекти. Най-важната причина за това не е, че те нямат идеи за проекти, а в това, че техните проекти са по-слабо разработени от проектите на богатите общини. В този смисъл може да е целесъобразно да се създаде от държавния бюджет фонд за подпомагане на бедните общини. Той може да бъде разработен по подобие на европейските фондове, но с тази разлика, че за средствата ще се конкурират проектите само на общини с ниски социално-икономически показатели.

7. Фокусиране върху младежката безработица в бедните общини. Младежката безработица влияе негативно върху демографския потенциал на бедните общини, тъй като много млади хора напускат родните си места и отиват или в областните градове или в чужбина за да намерят работа. В този смисъл инициативата за подпомагане намиране на първо работно място на завършилите училище може да се фокусира по-силно върху бедните общини.

8. Повишаване на квотите за селското стопанство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От проведените в дисертационната работа изследвания и анализи на социалните аспекти на регионалната ефективност в България в контекста на стратегията „Европа 2020” могат да бъдат формулирани следните изводи:

- Регионалната ефективност е комплексна категория, формираща се в резултат от взаимодействието на 9 вида ефективности, които могат условно да бъдат групирани по два начина като за обединяващ елемент се използва типа ефективност (икономическа, социална и екологична) или сферата, чиято ефективност се изследва (стопанство, общество, управление). Регионалната социална ефективност като част от регионалната ефективност е синонимно свързана с жизнения стандарт, заетостта и доходите на населението, образователното равнище, здравеопазването, степента на равновесие между икономическа ефективност и социална справедливост и др. Нейното равнище е пряко зависимо от състоянието на икономиката и околната среда в изследвания регион, но и влияе силно върху тях.

- На база избраните 5 социални индикатора и изчислените социални разстояния по метода „Вроцлавска таксономия” държавите от Европейския съюз могат да бъдат обединени в 4 основни таксона и 6 подтаксона с общи граници. Получените чрез метода резултати показват, че съществува известна логика при изменението на социалната ефективност в пространството, като с намаляване на географското разстояние между държавите най-често намалява и социалната дистанция между тях. Най-големи различия между равнището на социално развитие на съседни държави в Европейския съюз се наблюдават по границата между бившия Източен блок и Западна Европа.

- Анализът показва наличието на силна пряка зависимост между секторната специализация на държавите членки на ЕС, определена чрез индекса на локализация на брутната добавена стойност по сектори спрямо населението, и достигнатото равнище на социално развитие. Държавите с комплексна специализация от типа индустрия услуги формират макрорайон, който се отличава с най-благоприятни стойности на изследваните социални параметри. По-остри социални проблеми са налице във Великобритания, Франция и Италия, които имат специализация само в

третичния сектор, докато най-ниско равнище на социално развитие се наблюдава в държавите със земеделска специализация или без специализация.

- Динамиката на икономическото развитие в европейското пространство е разгледана в дисертационния труд чрез два различни подхода. Първият подход, разглеждащ динамиката на брутния вътрешен продукт по подтаксони, дава основание да се заключи, че през периода 1996-2011 г. протича нарастване на различията в икономическото развитие по оста север-юг, като съществена роля за това имат особеностите на икономическото географско положение на всеки от изследваните подтаксони. Успоредно с това обаче протича конвергенция между западноевропейското и източноевропейското пространство, което частично може да се свърже с доминиращата посока на интеграционните процеси. Вторият подход е свързан с изследване динамиката на специализацията на държавите в ЕС за периода 2003-2011 г. Резултатите от прилагането му показват, че макрорайонът с комплексна специализация от типа индустрия-услуги (който може да се разглежда и като своеобразен икономически център на Европа) се свива пространствено (поради загуба на индустриална специализация от страна на Великобритания, Италия и Франция). Успоредно с това са налице предпоставки за повишаване на икономическата плътност на централните му части, разположени в немското културно-политическо пространство.

- Географското положение и икономическата специализация са сред най-важните фактори, определящи динамиката на икономическото развитие на държавите в Европейския съюз, особено в условията на икономическа криза. Кризата в началните етапи засяга по-остро държавите, които нямат обща граница с Германия, както и тези, в които тече процес на деиндустриализация. Една от причините за нейната поява е именно липсата на предпоставки за ефективно пространствено разделение на труда – някои държави имат специализация и в трите сектора (земеделие, индустрия, услуги), докато други нямат специализация или имат само земеделска специализация.

- Въпреки по-високият темп на нарастване на брутния вътрешен продукт на човек в България спрямо почти всички европейски държави през последното десетилетие, направените прогнози на база минали периоди показват, че брутният вътрешен продукт на страната ще достигне между 0,6% и 0,9% от този на Европейския съюз (27) до 2020 г. Това би било крайно недостатъчно за осигуряване на средноевропейски стандарт на живот на населението в България, тъй като за тази цел е необходимо БВП на страната да бъде около 1,5% от този на ЕС 27.

- На база регионалните различия по БВП на човек могат да се обособят поне три модела на регионално развитие на страните в Европа с демографски потенциал, който не се отличава много съществено от този на България – скандинавски, немски (австрийски) и източноевропейски. Характерни за скандинавския модел (Дания и Швеция) са малки разлики в БВП на човек между най-богатия и най-бедния район и наличие на голям брой средно развити райони. При немския модел, проявяващ се в Австрия и Нидерландия, също са налице голям брой средно развити райони, но разликата между най-богатия и най-бедния район по БВП на човек е по-голяма спрямо тази при скандинавския модел. За източноевропейския модел, който се наблюдава в България, Румъния, Чехия и Словакия са характерни големи различия между най-богатия и най-бедния район по БВП на човек и липсата на средно развити райони.

- В настоящото изследване чрез центрографския метод са определени центровете на територията, населението и икономическата активност на България, а също и на

всеки от шестте района. Като основополагащ императив се налага изводът за доминиращо влияние на природногеографските фактори при вътрешнорайонното пространствено разпределение на населението, икономическата активност и съответните им центрографски позиции по територията на България. В значителен брой области областният център има много голяма тежест при определяне позицията на центъра на икономическа активност в областта, което е признак за териториално дебалансирана вътрешнообластна икономика, отличаваща се с твърде висока концентрация на икономически дейности в областния град спрямо останалите населени места в областта. Преодоляването на този дисбаланс би била важна крачка към изпълнението на стратегията „Европа 2020“.

●През последното десетилетие в България доминират областите с моноспециализация поради по-ниска пространствена съвместимост между по-високопроизводителни отрасли в земеделието и индустрията, от една страна, и земеделието и услугите по области, от друга, което е неблагоприятно. На районно равнище положителни корелационни зависимости се наблюдават между индексите на локализация на БДС в индустрията спрямо населението и на БДС в услугите спрямо населението в 5 от 6-те района, което е следствие както от наличието на преки връзки между двата сектора, така и от наличието на общи фактори стимулиращи развитието им. С най-благоприятна комплексна специализация от типа индустрия-услуги се отличават областите София и Варна. На секторно равнище вътрешнорайонното разпределение на добавената стойност по области спрямо населението се отличава съществено от междурайонното. Докато на национално ниво с най-нисък коефициент на локализация е индустрията, на вътрешнорайонно ниво с най-нисък коефициент на локализация в три от шестте района са услугите, в два – индустрията и в един – земеделието.

●Важна роля за нарастващите регионални социално-икономически диспаритети в България има различната пространствена логика в разпределението на работните места в първичния, вторичния и третичния сектор. Работните места в земеделието и индустрията се явяват балансиращия елемент, който може да осигури полицентрично развитие на страната, но техният значителен спад в периода на прехода води до големи диспропорции в социално-икономическото развитие на районите и областите в страната. Анализът показва, че този спад частично се дължи на нерационалната секторна и териториална структура на инвестициите в България, което понижава социалната им ефективност. Показателно в това отношение е, че средният брой работни места, които поддържа единица разходи за дълготрайни материални активи (за периода 2005-2011 г.), в Югозападния район е близо 2 пъти по-нисък от средната стойност за страната, което усилва проблема с безработицата на национално и регионално равнище. Причината за това отклонение е, че значителна част от инвестициите в района и по-конкретно в София са насочени към отрасли с ниска трудоемкост.

●Пространственото разпределение на работните места в общественния сектор към 2011 г. е анализирано през призмата на регионалната справедливост по 3 критерия – икономически (БВП), социален (население) и индикативен. От икономическа гледна точка за 2011 г. в този компонент от държавната регионална социална политика се спазва принципът на териториална солидарност, практически израз на което е преразпределението на над 100 000 държавни и общински работни места от най-богатия Югозападен район към по-бедните райони. Въпреки това, анализът чрез социалния и индикативния критерии показва, че съществува възможност за

допълнителна оптимизация чрез въвеждане на стандарт за междурайонно разпределение на работните места в общественения сектор, както и за разпределение на равнище град-село, което би спомогнало на България за изпълнение на стратегията „Европа 2020“.

● На база направената в дисертационния труд комплексна оценка по 10 социално-икономически индикатора се потвърждава изводът, че повечето от областите в Северна България са по-слабо социално-икономически развити спрямо областите в Южна България. С най-високо социално-икономическо развитие са областите София-град и Варна.

● Едно от условията за постигане на икономически растеж в България, необходим за изпълнението на стратегията „Европа 2020“, е ръст на чуждестранните инвестиции. Анализът за периода 2006-2009 г. показва, че ако Европейският съюз чрез политиката си би стимулирал пренасочването на около 1% от годишните инвестиции (които държавите членки инвестират извън него) към България, това би осигурило ръст на инвестициите в страната ни равняващ се на около 10% от годишния БВП. Ефектът би бил значително по-силен, ако тези инвестиции се насочат към отрасли с висока добавена стойност като се построят нови индустриални предприятия със смесени капитали.

● Възприетата Национална концепция за пространствено развитие прави опит за йерархизиране на градовете с цел подпомагане на политиката за осигуряване на полицентрично развитие на България, което може да бъде оценено положително във връзка със стратегията „Европа 2020“. От друга страна, предложените 9 основни центъра за подкрепа са недостатъчни за да се реализира модела на умерен полицентризъм. По тази причина алтернатива на предложената схема може да бъде изборът на 12 основни града за подкрепа, разпределени по 2 във всеки район, като изборът им се обоснове на база стопанския им потенциал, традициите и центрографския метод.

НАУЧНИ ПРИНОСИ

1. Степента на контрастност на социалните граници между страните в Европейския съюз е оценена чрез многомерен статистически анализ. За по-прецизна вътрешнотаксонна диференциация се въвежда вектор на социално-икономическата ефективност, допълващ аргументацията за закономерна пространствена социална диференциация.
2. За първи път се изчислява центърът на икономическа активност на България и нейните райони. Предлага се оптимизация на Националната концепция за пространствено развитие, свързана със стратегията „Европа 2020“, чрез отчитане и на изчислените центрове на територията, населението и икономическата активност.
3. Въведен е оценъчен метод за ролята на секторните работни места за балансирано районно развитие. Оценена е степента на несъответствие на пространственото разпределение на работните места в обществения сектор от гледна точка на регионалната справедливост, концептуално заложена в стратегията „Европа 2020“.
4. Разработена е структурна схема за регионална ефективност и взаимни връзки между формиращите я компоненти. Направена е комплексна оценка на равнището на социално-икономическо развитие и секторна специализация на българските области. Апробирани са социални фрагменти от цикъла на Islam.

ПУБЛИКАЦИИ НА РУСЛАН НУРГАЛИЕВ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Нургалиев, Р., Приложение на „Вроцлавска таксономия” за измерване на социалната ефективност в страните от Европейския съюз. – Год. СУ, Геол.-геогр. фак., кн.2 геогр., т. 105, С., с. 271-282, 2013.
2. Нургалиев, Р., М. Русев, Индикативни аспекти на географската ефективност в България, Геополитика, бр.3, С., с. 7-17, 2012.
3. Нургалиев, Р., М. Русев, Центровете и междурегионалните отношения в България, Новата икономическа география: теория и практика, Сборник от доклади, Научен семинар СУ „Св. Климент Охридски” 23.11.2012 г., С., с. 88-97, 2013.
4. Nurgaliev, R., Some social aspects of sustainable development, Seventh International Conference „Security in the age of global changes”, 15-16 April 2011, Sofia, Proceedings, „St. Kliment Ohridski” University Press, Sofia, pp. 68-73, 2012.
5. Нургалиев, Р., Становище на тема „Разгръщане на потенциала и повишаване на качеството на живот в най-бедните региони на България”, по инициативата на Президента на Р.България „Младежка визия за бъдещето на България”, Младежки съвет по икономика, регионално развитие и инфраструктура, 05.12.2012 г., Софийски университет „Св. Климент Охридски”, публикувано в сайта на Президентството на Р.България, 2012.
6. Nurgaliev, R., M. Roussev, European integration as a factor for the transition towards the sustainable development of Bulgaria, Sixth International Conference „Global changes and regional development”, 16-17 April 2010, Sofia, Proceedings, „St. Kliment Ohridski” University Press, Sofia, pp. 250-254, 2011.
7. Нургалиев, Р., Някои аспекти на социално-икономическото развитие на областите в България, Международна научна конференция „География и регионално развитие”, Софийския университет „Св. Климент Охридски”, септември 2011 г., Созопол – приета за печат в Сборник на конференцията.
8. Нургалиев, Р., Състояние на заетостта в планинските райони в България като елемент от тяхното социално развитие, Летен докторантски и асистентски семинар „Изследване, планиране и управление на планинските региони – добри практики, проблеми и перспективи”, 17.05.2013 г., Софийския университет „Св. Климент Охридски”, София – приета за печат в Сборник на конференцията.
9. Nurgaliev, R., N. Dimov, D. Dimitrov, Sustainable development and some of its aspects, Fifth International Conference „Global changes vulnerability, mitigation and adaptation”, 17-18 April 2008, Sofia, Proceedings, „St. Kliment Ohridski” University Press, Sofia, pp. 333-336, 2009.

Благодарности: Изказвам своята благодарност за предоставената ми възможност да защита дисертационната си теза в СУ „Св. Кл. Охридски” и по-конкретно на научния ми ръководител, преподавателите от катедра „Регионална и политическа география”, катедра „Социално-икономическа география” и катедра „Картография и ГИС“. Благодаря и на всички преподаватели и колеги в ГГФ, които ми оказаха компетентна научно-методологическа помощ.